

Landucciren hiztegiko bosgarren eskua*

The fifth hand of Landucci's dictionary

Mikel Babiano, Iker Basterrika, Iker Echeverria eta Ageda Galarraga

Euskal Herriko Unibertsitatea UPV/EHU

Abstract

In the present work the preliminary results of our investigation to establish the external history of Landucci's dictionary are reported. The aim of this research was twofold: to clarify the process the manuscript went through before reaching the National Library and to analyse the notes which appear on the last pages, which were not part of the dictionary. We believed that this could lead us to determine the origin of the book. In order to reach these aims, we transcribed the notes. We discovered that in the 17th century the dictionary was in the library of Philip IV and that the notes were made by a doctor who worked at Aguilar de Campoo (Palencia) between 1604 and 1607. The doctor was in contact with the marquisate's authorities, as well as with the marquis himself. It should be taken into account that in the 16th century the marquises of Aguilar were close collaborators of the kings Charles V and Philip II and that they performed numerous services in Italy, among others, in Lucca. Therefore, it is possible that Landucci himself and the origin of the dictionary could be linked to them.

Keywords: *Landucci, dictionary, Philip IV, library, doctor, the marquisate of Aguilar de Campoo.*

Laburpena

Lan hau Landucciren hiztegiaren kanpo historia finkatzeko hasi berri dugun ikerketaren lehen emaitza da. Bi helburu nagusi izan ditugu: eskuizkribuak Liburutegi Nazionalera heldu bitartean egin zuen bidea argitzea eta azken orrietan dauden hiztegiak kanpoko oharak aztertzea, liburuaren jatorria zehazte aldera. Horretarako, ohar horien transkrip-

* Lan honen jatorria EHUk eskaintzen duen Euskal Filologia eta Hizkuntzalaritzako graduondokoa da, bertatik abiatu baitzen Landucciren hiztegiaren kanpo historia berreraikitzeako proiektua. Eskerrak eman nahi dizkiegu «Monumenta Linguae Vasconum» ikerketa-taldeari eta, bereziki, bertako kide den Blanca Urgelli, hasiera-hasieratik eta ikerketa-prozesu guztian zehar laguntzeagatik. Eskerririk asko, halaber, EHUko Jose Antonio Munita Loinaz irakasleari, testuaren transkripzioa zuzentzen eta bermatzen laguntzeagatik, eta Biblioteka Nazionaleko eskuizkribuen saileko arduraduna den Maria José Rucio Zamoranoi, aurrera egin ahala suertatu zaizkigun zalantzei erantzuteagatik. Esan gabe doa irakurleak topa litzakeen akats guztiak gureak direla.

zioa egin dugu. Orain badakigu hiztegia XVII. mendean Felipe IV.aren liburutegian egon zela, eta oharrak Aguilar de Campoon (Palentzia) 1604 eta 1607 bitartean beharrean aritu zen sendagile batek idatzitakoak direla. Medikua bertako markeserriko agintariekin harremanetan egon zen, baita garai hartako markesarekin ere. Aintzat hartzekoa da XVI. mendean Aguilarreko markesak Karlos V.a eta Felipe II.a erregeen hurbileko kolaboratzaileak izan zirela eta zenbait zerbitzu bete zutela Italian, Luccan besteak beste. Beraz, litekeena da Landucci bera eta hiztegiaren jatorria haiekin lotu behar izatea.

Hitz gakoak: *Landucci, hiztegia, Felipe IV.a, liburutegia, medikua, Aguilar de Campooko markeserria.*

0. Sarrera

Ez dago gogorarazi beharrik zenbait testuren kanpo historia ezagutzeak duen garrantzia. Hala ere, gutxitan eskaintzen digu kanpo historiaren ezagutza txikiak ere arazo zahar bati begi berriei so egiteko aukera.

Horren erakusgarri izan daiteke Landuccik 1562. urtean idatzi zuen hiztegia, Araban behinola berezko sena zuen euskal hizkeraren lehen lekukoa. Galdera ugari dira testu horrek historian zehar eragin dizkigunak, neurri batean ondorengo aurkikuntza eta ikerketek ase dituztenak; beste asko, aldiz, erantzunaren zain daude oraindik.

Lan honen helburua hiztegi horren osaera eta ibilbidea hobeto ezagutzeko orain arte burutu dugun azterketaren emaitza aurkeztea da; alegia, hastapenetan legokeen bilaketaren emaitza plazaratzea. Zein izan zen Nicolao Landucci? Zertarako egin ote zuen bitxikeriatzat dugun hiztegia? Zeinentzat egin zuen? Nola heldu zen liburua Liburutegi Nazionalera? Zergatik heldu zen hara liburutegia sortu bezain laster edo oso gutxira? Azken finean, noren eskuetan egon zen?

Galdera eta hipotesien anabasan aurrera egiteko, ikerketa bideratzen lagunduko diguten hari sendo eta emankorrak bilatzen ahalegindu gara. Bi dira topatu eta jorrratu ditugunak: alde batetik, Landucciren lanak Liburutegi Nazionalera heltzeko egin zuen bidea finkatzen saiatu gara; bestetik, eskuizkribuaren bukaera aldean dauden eta orain arte inork landu ez dituen oharrak irakurri ditugu, haien transkripzioa egin dugu eta balizko egileak —edo egileek— hiztegiarekin izan zituen —zituzten— hartu-emanak zehazten ahalegindu gara. Horretarako, hiztegiaren erabilera bigarrenkarian oinarritu gara uneoro.

Ikertu ahala agertu zaizkigun datu berriak modu koherente eta osagarrian erabili ditugu. Horrela, koherentzi eta osagarritasun-irizpideetara hobekien egokitzen diren aukerak lehenetsi ditugu, burura etorri zaizkigun hamaika hipotesiren artean. Arian-arian lortu dugun informazioari esker, pertsonaiak eta tokiak identifikatzen eta izen horiek testuan aipatzeko arrazoiak ulertzen saiatu gara.

Era berean, gailentzen diren hipotesietatik abiatu gara, euren artean osatzen duten balizko narrazioaren bidez testuaren osaera berreraikitzeo.

Gure ustez, emaitzak emankorrak izan dira, bilaketa honetan —bai masterrean eta baita hemendik aurrera ere— gogotsu hasi eta jarraitzeko lain, bederen. Hori da, hain zuzen ere, gure asmoa: bilaketa-proiektuan aintzinatzea.

Izan bedi lan hau gure ekimen eta ikerketen lehen isla.

1. Landucciren hiztegia

Landucciren lana «hiztegi» izena merezi duen euskarazko lehen hitz-bilduma da. Nicolao Landucci italiarrak idatzi zuen 1562an. Hortaz, testu arkaikoa dugu; XVI. mende bukaerako Arabako euskara arkaikoa islatzen duena, hain zuzen.

Eskuizkribu argitaragabea Madrilgo Biblioteca Nazionalean dago gaur egun. 328 orriko hiztegia da eta hiru atalek osatzen dute: *Dictionarium Lingue Toscanæ* (gaztelania-italiera), *Dictionarium Lingue Franconie* (gaztelania-frantsesa) eta *Dictionarium Lingue Cantabrice* (gaztelania-euskara) izenekoek, hurrenez hurren. Luzera antzekoa dute hirurek; izan ere, 1. orritik 107.era bitarteko tartea biltzen du lehenengoak; 114.etik 220.erakoa, berriz, bigarrenak eta 226.etik 328.erakoa, azkenik, euskarazkoak.

Euskarazko atalaren lehen argitalpena, *Bocabulariua ezkeraz jakiteko, ezkeraz berba egiteko* izenekoak, Agud eta Mitxelenaren eskutik heldu zitzaigun 1958an —Ruiz Arzalluz eta Lakarrak 2011n berrargitaratu zuten—. Bigarrena, berriz, Knörr eta Zuazok plazaratu zuten 1998an. Erreparatu Urgellen (2013) hitzei:

La edición de Agud & Michelena (1958) ha tenido dos reediciones, y ambas han mejorado el texto: la de Knörr & Zuazo (1998) incluye una página del original (238r) excluida inadvertidamente en la primera edición, es decir, las 31 entradas comprendidas entre *atormentar* y *aventura*, ambas inclusive. Ruiz Arzalluz & Lakarra (2011), por su parte, han corregido a partir del manuscrito algunas lecturas erróneas de la edición de 1958 (Urgell 2013: 210).

328. orritik aurrera hiztegia idatzi eta gero erabilitako zenbait orrialde daude. XVII. mende hasierako ohar batzuk ageri dira horietan: 329v-tik 330r-ra neska batzuen jaiotza eta bataioei buruzko informazioa eta 330v-tik 332v-ra bitartean konutuak, guztiak ere Landuccirena nahiz berriemaileena ez den esku bakarrak idatzita-koak. Azaldu berri dugunagatik eta ikusiko dugunez, ondoriozta dezakegu hiztegia Liburutegi Nazionalera ez zela heldu XVIII. mende hasierarako.

Gaztelaniazko nomenklatura zehazteko Nebrixaren latina-gaztelania hiztegia (*Vocabulario de Romance en Latín*, c. 1495) izan zuen eredu Landuccik (Urgell 2008: 806-807 eta 813) eta hala erakutsi zuen Gallinak (1959: 129) lehenengoz gaztelania-italiera hiztegitirako. Hiztegi horrek argitalpen ugari izan bazituen ere, Urgellen ustez (2013: 212, 3. oh.) Granadako edizioetako bat erabili zuen, 1536ekoa edo geroagoko bat; izan ere, Nebrixaren ondorengoek erantsi zituzten ikurdun hitzak agertzen dira italiarrarenean. Ikertzaile berak proposatu du (Urgell 2013: 212), halaber, Nebrixarenetik italierazko bertsioa sortu zuela; hori erabili omen zuen frantsesaren iturritzat eta azkena baliatu bide zuen euskarazkoa idazteko. Uste horri eusten dion frogarik nabarmenena hiru hiztegietan forma berak agertzea da; hots, euskarazkoan azaltzen diren hitzak aurrekoetan ere ageri dira. Hiztegien tamainak ere hipotesi horren alde egiten du; izan ere, batetik bestera sarreraren kopurua murriztu zuen Landuccik. Italiarazko, frantseseko nahiz euskarazko hiztegiek partekatzen dituzten huts bateratzaile eta berrikuntzek ere iturri komuna iradokitzen dute. Dena den, hiru hiztegiak ez dutoz beti bat; hots, frantsesekoak eta euskarazkoak sarrera berak dituzte batzuetan, baina italierazkoa desberdina da. Azkenik, sarreretako informazioa murriztu egiten da hiztegi batetik bestera eta euskarazkoa da sarrerarik soilenak dituenak (zehaztasun gehiagorako, ik. Urgell 2013: 212-215).

Nabarmenezkoa da hizpide dugun hiztegiko euskal ordainen osaeran hiru eskuk parte hartu zutela, eta letrakerak ez ezik hizkuntza ezaugarriek ere hala erakusten dute. Lehenengoak —aurrerantzean A deituko diogu, ohi denez— sarreraren %96,5a bete zuten. Bigarren eta hirugarren eskuen parte hartzea, ostera, askoz ere urriagoa izan zen. C eskua A eskuak hutsik utzitako sarrerak betetzeaz arduratu zen eta B eskuak, berriz, A eskuak zuriz utzitako sarrerak osatzeaz gain Aren akats batzuk zuzentzeko eginkizuna ere bere gain hartu zuen (zehaztasun gehiagorako ik. Mitxelena 1958: 17).

Gogora ditzagun hiru eskuen arteko desberdintasun nagusiak. Mitxelena (1958: 18-22) konturatu zenez, A eta C eskuak antzekoak dira eta B, aldiz, aurrekoen desberdina. A eskuak idatzitako *estrellea* eta *musloa* bezalako euskal ordainek eta zenbait jostkerak —besteak beste— iradokitzen dutenez, bere euskara «zabarra» zen eta erromantzearen eragin handia zuen toki batekoa zela baieztatu zuen Mitxelenak (1958: 39-41); Gasteizkoa, hain zuzen.

Horretarako, hainbat argudio baliatu zituen. Batetik, baserriko lexikoari dagokion jakintza urria du eta hala adierazten du *enzina* hitzaren ordaina eman ez izanak, baita *pagua* «roble» eta *arecha* «haya» errakuntzek ere. Hiriko lexikoaren oparotasuna ageri da, ordea, eta horren adibide dira *amauia* «jurado de ciudad», *tenientea* «delegado» eta *florin gorria* «florin de florença», besteak beste. Horren alde letozke bidaiariaren lekukotasunak; Andrea Navagierok, esaterako, Gasteizen erdaraz hitz egin arren euskaraz ulertzen zutela adierazi zuen 1528an (García Mercadal 1917: 122). 1571n, berriz, Venturinok handikiek erdaraz egiten zutela azaldu zuen eta behe mailakoek, ostera, euskaraz (ik. Mitxelena 1958: 46-48):

E Vittoria capo d'Alava, vicina a Vipusca, et a Biscaglia..., e si vede che le persone plebee in essa parlano Biscaino o Bascongado, come dicono, ch'è. difficilissima lingua d'apprendere, se ben li nobili parlano chiaramente castigliano (Tellechea 1955).

«Realia» deritzonak ere A eskua Gasteizkoa zela argitzen du; izan ere, hiri horretan *çiuadadeâ cerquea* «muro de ciudad», *çamarguinâ calea* «pellegeria», *çapatari calea* «çapateria» eta *juducastea* «advenedizo» egon litezke. C eskua ere ingurukotzat jo zuen Mitxelenak (1958: 48).

B eskuari, ostera, jatorragoa eta garbiagoa zeritzon: «En primer lugar, conocía bien la lengua que A no dominaba» (Mitxelena 1958: 18). Horren adierazle dira esku horrek A-ren mailegu gordinen ordeztatik *ıçarra* eta *izterra* ordainak. Horrez gain, *illea*, *uzzi*, *orçac* eta *eliçea* —A eskuak *ulea*, *echi*, *aguinac* eta *elexea* biltzen ditu horien ordeztatik— lekukotasunek salatzen dutenez, B eskua A eta C baino ekialderagoa zela adierazi zuen Mitxelenak. Hortaz, Gipuzkoako barnealdekoa —Urola nahiz Goierri— edo Arabako ipar-ekialdekoa behar zuela zehaztu zuen Urgellek (2014).

Hiztegiaren ezaugarri orokorretara bueltatuz, eta nolakotasunari erreparatzen badiogu, gaitasun hiztegia dela konturatuko gara (Urgell 2008: 822-823). Kontzeptu hori Lakarrak sortu zuen (Lakarra 1993, 1994 eta 1995) eta mota horretako hiztegiak, erabiltzen dena ez ezik, hiztegiaren hizkuntz ahalmenaren arabera —uler bedi hizkuntzaren hitz sorbitzek dakiaren arabera— erabil daitekeena edo litekeena ere jasotzen dute, hizkuntzaren gaitasun sortzailea ahal edo nahi beste garatuz. Gaitasun hiztegiak lexikoa finkatu gabe dagoen edota aberastu beharra dagoela uste den garai eta hizkuntzetan agertzen dira, baina Landucciren hiztegiak frogatzen du hiztegi elebidunak egiteko prozedurak berak hiztegi-gilea (edo berriemailea, gure kasuan) behartzen duela gaitasuna lantzerako, hots, erdal sarreraren ordainak nola edo hala aurkitzera eskura dituen baliabideen bitartez (Urgell 2008).

Aztergai dugun hiztegiaren garaian aldaketa kultural nabarmen bat gauzatzen ari zen. Latinak Errenazimenduan oso betebeharrak garrantzizkoa izan bazuen ere, idatziz eta maila jasoan hizkuntza arruntak hedatzen hasi ziren. Estatu modernoak finkatzen ari zirenez, hizkuntza botere-tresna bihurtu zen, kanpora begira bereizgarri, barnera begira bateratzaile. Latinak kultur hizkuntza gisa beherakada nabarmena izan zuen eta, horrekin batera, hizkuntza arrunten erabilerak gora egin zuen arlo gehienetan. Ondorioz, Europako hizkuntza askoren lehen gramatikak eta hiztegiak egiteari ekin zioten. Horrez gain, nazioarteko harremanak iraganean baino iraunkor eta garrantzizkoagoak bilakatu ziren. Hortaz, hizkuntza modernoak ikasi beharra areagotu zen, nazio modernoen artean sortzen ari ziren harreman komertzial, kultural eta soziopolitikoak bideratzeko. Xede horrekin oinarritzko gramatikak eta hizkuntz eskuliburuak ugari ekotzi ziren (ik. Urgell 2002: lviii).

Ez genuke aipatu gabe utzi nahi hizpide dugun hiztegia garai hartan ez zela batere ohikoa. Berpizkundean hitz-bilduma alfabetiko elebidunak ugaritu ziren, hiztegi-gileek norberaren hizkuntzari zegokion lexikoa latinarena bezain aberatsa zela frogatu eta hizkuntza horren pareko bihurtzeko bidea urratu nahi izan zuten eta. Latina eta goraiatu nahi zuten hizkuntza arrunta biltzen zituzten horrelako hiztegiek, Nebrixarenak, Estienne-renak eta Cardosorenak, besteak beste. Gurea, ostera, bestelakoa da; izan ere, bi hizkuntza arrunt jasotzen ditu eta latina erabat zokoratzen du.

Zentzu horretan, nabarmentzekoa da Landucciren hiztegiek garaiko besteekin erkatuz duten bereizgarria. Latina jorratu ordez, gaztelaniazko sarreretan hiru hizkuntza arrunti dagozkion ordainak ematen ditu. Gure ustez, horrek hiztegiaren bitxitasuna areagotzen du. Aipatu berri duguna bat etorriko litzateke Landuccik idatzitako hiztegiaren ibilbidearen hurrengo geltokiarekin: Felipe IV.aren liburutegia, alegia.¹

2. Liburuaren ibilbideaz

Urgellek (2002b) adierazi bezala, Landucciren hiztegiaren kokapenari buruzko lehen aipamena Mayansek 1737an *Origenes de la lengua española* liburuan² egindakoa izan da. Hark zehatz-mehatz dioenez, urte horretan hiztegia Liburutegi Nazionalean zegoen.

¹ «Con un aplastante dominio de impresos en castellano, italiano, francés y portugués, esta biblioteca de un monarca que no dominaba el latín no está puesta bajo el signo de la erudición humanística, sino bajo el, más moderno, de la traducción» (Bouza 2005: 63).

² «Esto se ve claramente si se cotejan entrambas lenguas, española i vascongada, pudiéndose asegurar que la mayor parte del vascuence, si se observan bien las raíces de sus vocablos, tiene origen del latín, como lo he observado en el vocabulario manuscrito que se compuso en el año MDXXXII (sic), el qual se halla en esta Real Bibliotheca. I aunque es verdad que el Autor de dicho vocabulario muchas veces no puso las palabras puramente vascongadas correspondientes a las voces españolas, también es cierto que el vascuence ha recibido de otras lenguas los vocablos de las artes, de sus instrumentos i hechuras, i los de las ciencias i muchos de sus obgetos, que son innumerables, los de la religión, empleos i cosas estrañas del País, como árboles, yervas, animales, piedras, trages; cosas propias de la vanidad, totalmente ajenas de la esterilidad i pobreza de su País; i las que son propias de la ingeniosa gula de estos tiempos (...). Que es lo mismo que decir que, si uno toma en las manos los diccionarios mas copiosos de las lenguas de hoi, no hallará en el vascuence voces correspondientes a muchísimas otras; i las que hallará, si se observan sus raíces, unas seran latinas, otras españolas, otras francesas, otras de otras lenguas, i poquíssimas puramente vascongadas. Si esta lengua tuviera impreso algún diccionario, que lo deseo mucho, me parece que si fuera cumplido, combinándole con otros, se avía de observar i ver lo que digo. Ni puede ser de otra suerte; porque el vascuence no se sabe que aya tenido libros, los quales es cierto que son los únicos conservadores de la mayor parte del language» (Mayans 1737: I, 47-48).

Hala ere, berriki jakin ahal izan dugunez, 1637an, erregearen liburuzaina zela, Francisco de Riojak *Índice de los libros que tiene Su Magestad en la torre Alta deste Alcázar de Madrid* izeneko aurkibidea idatzi zuen. Aurkibide hori Felipe IV.aren liburutegian egon zen, Bouzak (2005) esaten digun bezala.³

Halaber, erregearen liburutegian latinez idatzitako ale batzuk zeuden arren, liburu gehienak hizkuntza arruntetan idatziak ziren.⁴

Liburu jakin batzuen ibilbidea argi dagoen arren, momentuz ezin azal dezakegu guzti-guztiak Felipe IV.aren liburutegira nola iritsi ziren. Bouzaren (2005: 58) aburuz, haien jatorriak, oro har, ez zuen Felipe II.a eta III.a erregeen liburutegiekin zerikusirik izan. Haatik, liburutegiko zenbait liburu erregeari egindako opariak izan ziren (kasu batzuetan autoreen beren eskutik), edota aurretiaz existitzen ziren beste liburutegi batzuetakoak. Liburutegi horiek pertsona partikularren eskuetan zeuden edo egonak ziren gehienetan.

Horrez gain, badirudi Felipe IV.aren liburutegia osatzen zuten aleek erabilgarritasun handia zutela. Hala frogatzen dute liburuen gaiek, horiek idazteko bitarteko diren hizkuntzek —arruntak, guztiak— eta argitaratutako lanen erabateko nagusitasunak, besteak beste.⁵

Bouzak Felipe IV.aren liburutegian egon ziren lanen helburu praktikoa nabarmentzen du. Ikerlariaren iritiz, liburuzale amorratu baten asmoetatik urrun daude erregearen bilduma osatzen duten idazkiak:

Aunque Francisco de Rioja no fue Gabriel Naudé ni su librería la de Mazarino, la Torre Alta ocupa un lugar importante en la historia de las bibliotecas hispanas. Con su carácter utilitario, centrado en las necesidades de información y entretenimiento del Príncipe, alejada de usos bibliofílicos y dominada por las traducciones, marca un hito entre la utopía del saber universal que define la Regia Laurentina Escorialense y la ilustrada Real Biblioteca Pública de los Borbones en la que sus fondos se integraron a comienzos del siglo XVIII. La simbiosis de erudición y política que entonces se reclama o se programa podría encontrar un referente en los avatares de este conjunto librario que alcanzó su esplendor en la década de 1630 (Bouza 2005: 16).

³ «Como ya se ha indicado, los manuscritos procedentes de la Torre Alta fueron, además de las rarezas que suponen el atlas de Sgrooten y el libro chino ya citados, auténticas piezas de *wunderkammern* libraria, junto al vocabulario vasco-italo-francés de Nicolo Landuchio [33-30], entre los manuscritos de la Torre encontramos, de un lado, obras genealógicas, como el difundidísimo *Nobiliario* de Pedro de Barcelos [15-7] o los *Linajes* de Jerónimo de Aponte [15-7], y algún título relacionado con las órdenes militares de San Juan [17-12] y Toisón [17-21]...» (Bouza 2005: 59).

«Por el portugués habla la *Ortografía* de Duarte Nunes de Leão [33-21], cuyo *Origem da lingua portuguesa* aparecía entre las historias de Portugal [6-57], y por el vasco el rarísimo manuscrito de Nicolo Landuchio «Vocabulario de tres Lenguas Toscana, Francesa y Vizcaína» [33-30]» (Bouza 2005: 126).

⁴ «Castellano e italiano reinan sobre el conjunto de manera incontestable, seguidos de las obras en portugués y en francés, no en vano el conocimiento de las lenguas clásicas por parte de Felipe II no parece haber sido muy grande. Aunque, antes de nada, habrá que reconocer que también se dejaba oír algún latino en este *sancta sanctorum* de la lengua vulgar» (Bouza 2005: 62).

⁵ «Frente a su abuelo en San Lorenzo, Felipe IV reunió en el Alcázar un conjunto de libros de marcado carácter utilitario, tanto en su materialidad física que ahora podemos analizar gracias a los ejemplares localizados, como por su lengua, principalmente obras en castellano, italiano, francés y portugués, por el dominio absoluto de los impresos frente a los manuscritos y, en suma, por el abandono de cualquier intención universalista en cuanto a la materia de sus fondos. De hecho, Historia y Poesía se adueñan de la mitad del conjunto, dejando un espacio singular para libros de carácter técnico relativos a Milicia, Cosmografía, Esfera o Navegación» (Bouza 2005: 14-15).

Liburuen jatorriari dagokionez, ezer zehaztea zaila da. Garbi dago, dena den, dohaintza eta beste liburutegi batzuetan —pribatuak, batik bat— zeuden aleez hornitu zela Felipe IV.aren bilduma (Bouza 2005: 57); eta maisu honi esker liburuak Felipe IV.aren liburutegitik Biblioteca Nazionalera nola heldu ziren ere azal dezakegu; gure hiztegia barne (Bouza 2005: 39-40):

Seguir el proceso por el que los libros fueron llegando a la librería no es posible, aunque sí puede asegurarse que, como cabe imaginar, se nutrió tanto de regalos como de otras bibliotecas anteriores, siendo éstas, ante todo, librerías de particulares. Gracias a los ejemplares conservados es posible conocer los nombres de algunos de los antiguos propietarios de libros que acabaron en la Torre Alta (Bouza 2005: 57).

Después de pasar a poder de Carlos II, en cuya testamentaría la relación de libros coincide en buena medida con el citado *Índice* de 1637, lo que permite concluir que el incremento de los fondos librarios del Alcázar fue comparativamente menor durante la segunda mitad del reinado de Felipe IV y a lo largo del de su hijo, los libros de la Torre Alta se integraron en el núcleo fundacional de la Biblioteca Real Pública borbónica a comienzos del siglo XVIII, quedando desde entonces unidos al futuro de la Biblioteca Nacional (*ib.* 39-40).

Liburutegi Nazionala sortzerakoan, Felipe V.aren agindupean, liburutegiko eskuizkribuak modu dotorean azalezatu zituzten; Landucciren hiztegia, besteak beste (Bouza 2005: 41). Hortaz, Mitxelena ez zebilen batere oker 1562ko hitz-bildumari azaleztapena beranduago ezarri ziotela zehaztu zuenean:

Desde luego, Felipe V procedió a encuadernar un buen número de los manuscritos procedentes de la Torre Alta, que han pasado hoy a tener una encuadernación en tafilete rojo con doble filete dorado en los planos, pero con tejuelos grabados en los lomos con adornos en oro mucho más ricos. Así sucedió, por poner dos únicos ejemplos, con el códice de la *Coronación y pronósticos de los sueños morales* de Diego Xaramillo [31-98]; o con el manuscrito que en el *Índice* de 1637 figura como «Vocabularios de tres Lenguas Toscana, Francesa y Vizcayna», que corresponde al *Dictionarium linguae cantabricae* de Nicolo Landuchio fechado en 1562 [33-30] (Bouza 2005: 41).

3. Transkripzioa

3.1. Sarrera

Landucciren eskuizkribuaren azken orrialdeetako gaztelaniazko idatzien lehen edizioa dugu hau. 229. orrialdetik amaierara arte dauden orrialdeen transkripzio erdi paleografikoa da.

Testuak, berez, izaera pribatua du eta balio literario gabekoa dela onartu behar dugu. Hala ere, eskuizkribua garai zehatz batean, leku zehatz batean eta pertsona zehatz baten eskuetan kokatzeko erabilgarria delakoan egin dugu edizio hau, hots, haren kanpo historia zehazteko baliagarria izango delakoan. Kanpo historia ezagutzea barne historia eta liburua bera hobeto ulertzeko lagungarria izan daitekeenez gero, lanaren izaera azaltzen duten bestelako hipotesiak ere agertuko zaizkigu.

Osaerari dagokionez, gure testuak hiztegiaren egitura bera du; hau da, bi zutabetan idatzita dago.

Edizioa egiteko orduan arazo gehienak konpontzeko euskal tradizioari atxiki batzaizkio ere, Rafael Cano Aguilar-en *Comentario Filológico de textos medievales no literarios* lana oso erabilgarria izan zaigu eta zenbait arazo konpontzen lagundu digu.

3.2. Edizioa egiteko irizpideak

Lehenik eta behin, testuaren transkripzio erdi paleografikoa egin dugu. Beraz, testuaren grafia bere horretan utzi dugu, oro har. Hori bete ez dugunean edo arazotsua suertatu zaigun kasuetan oin-oharrak txertatu ditugu.

Testuaren izaera dela eta egileak tatxatutako zenbait kontu testuan tatxatu gabe agertzea erabaki dugu. Testu zati horiek oin-ohar batek lagundurik agertzen dira eta beren ustezko esanahia azaldu dugu bertan. Esan behar da tatxatutako testu zati gehienek kontuak ordaindu zirela adierazten dutela.

Testua atzetik aurrera idatzia izan zela pentsatzeko uste sendoa badugu ere (ikus lan honetako 8. atala), gure idatzien izaera dela-eta obraren jatorrizko hurrenkerari eustea erabaki dugu.

Jatorrizko testu lerroen amaiera adierazteko [/] ikurra erabili dugu; jatorrizko testuaren hutsuneak adierazteko, berriz, [***] ikurra. Beraz, paleografian ohikoak diren ikurrak erabili ditugu.

Azkenik, testua zutabeka antolatu beharrean paragrafoka egituratzea erabaki dugu. Jatorrizkoan, kontuen aldamenen, eta horrelakoetan ohienez, diru-kopuruei dagozkien zenbakiak agertzen dira eskuinetara, zutabe antzeko bat osatuz. Edizioan, berriz, testuari atxikita jarri ditugu.

3.3. Edizioa

<329v>

(gurutzea) / Nació mi hija Doro- / thea. /

<330r>

(gurutzea) / Nació mi hija Estebana. / Año de mil y seiscientos / y çinco, a dos días del mes de / enero, en la villa de Aguilar / de Campó, en la casa de / Francisco de Isla. Fue su padri- / no el dicho Francisco de Isla / y madrina Dª María, mujer / de Juan de Castro, y el cura que / la bauticó se llamaba / [***]

Nació en domingo, entre la una / y las dos del día. /

(gurutzea) / Nació mi hija Magda- / lena. Año de 1606, en / diez días del mes de / julio, lunes, entre / las diez y las onze / de la noche. Fue su / madrina D.ª Luisa gra- / nadina⁶ / y el abad / de la Collegial fue⁷ / y Francisco de Castañeda / padrino. Bautiçóse / el día de la Magdalena / en la v[illa] de Aguilar, / digo otro día después / de la Magdalena. /

⁶ Ezizena izan daiteke.

⁷ y el abad de la Collegial fue tatxaturik dago jatorrizko testuan.

<330v>

(gurutzea) / Débeme la villa del traer / de la casa çien reales || 100 / y çiento⁸ y cinquenta de lo que / faltó en el⁹ primer || 150 / terçio. / El cobrador Juan de Vedoya¹⁰ me deve / duçientos / y treinta y nueve.¹¹ || 239 / En 27 de marzo de 1606 / || 489 / Por otra par[te] /

Débanseme en Spinosa / siete cargas y media de pan / y tres ducados de la viña. / Entre Francisco de Sando- / bal y Gonzalo, mis cuñados, / de las rentas de las ereda- / des / de los años pasados están / executados por ello. / Más me deben las monjas / de Sanct Andrés de Arroyo / otras siete cargas de pan / de mi salario. / Más están dos cargas en / Padilla de Arriba de trigo,¹² / en cassa del cura Juan de Gonçal[ez]. /¹³

<331r>

(gurutzea) / Memorial de lo que / debo: /¹⁴

A Fernando de Isla cien reales / que me prestó. Pagáronse. || 100 / A Juan Martín, procurador, || 50 / y por otra parte de un tonel / de vino que cupo diez cántaras. / A Juan Martín ochenta reales, a ocho reales la cántara son || 080 / Más un carro de yerva. / Más a Andrés Pérez beinte / y quatro reales. || 024 / Más a Da^a Juliana por / una parte cinquenta y por / otra beinte y por otra / ciento, que son çiento y se- / tenta. || 170 /¹⁵

Digo || 158. / Más se deben a Francisco de Cas- / tañeda duçientos reales. Está / empeñado en su poder un bestido / de fustania¹⁶ viva. || 200 / Más se deben a Bar- / tolo mé / Gutiérrez ciento y sesenta / reales de cuentas atrasadas / y doce que ha dado en dinero / y lo que fuere dando de mer- / cadurías. Pagáronsele doçe || 172 / || 796 /

Más se deven a la villa doce fane- / gas de trigo. Débansele. / Más se deven a Andrés de / Balmaseda 28 reales. || 28 / Débansele. Están librados. /¹⁷

<331v>

8 Más a Francisco de / Isla çien reales. || 100 / Pagáronse / 9 Más a Noriega du- / cientos. || 200 / Tiene cédula. / Pagáronse. / 10 Más me prestó Juan Sánchez / Cal-

⁸ -to: gainean gehituta ageri da.

⁹ el: jatorrizko testuan letra larriz dago.

¹⁰ Vedya ere izan litekeen arren, Vedoya familia handia Aguilarrekoa da.

¹¹ El cobrador Juan de Vedoya me deve / duçientos / y treinta y nueve tatxaturik dago.

¹² de trigo hurrengo lerroan agertu arren goiko lerroan behar luke, ziur asko, eta dos cargas-i bide da- / gokio.

¹³ Más están dos cargas en / Padilla de Arriba de trigo, / en cassa del cura Juan de González tatxaturik dago. Juan de Gonzalo ere izan liteke.

¹⁴ Badirudi lehenik eta behin de lo que se deve idatzi zuela, eta geroago se tatxatu eta de lo que debo idatzi zuela.

¹⁵ Jatorrizko testuan paragrafo osoa tatxaturik dago.

¹⁶ Fustania birritan baino ez da CORDEn agertzen. Lehenengoa Nafarroako foruan. Hitz hori Yanguas y Mirandaren *Diccionario de las palabras anticuadas que contienen los documentos existentes en los archivos de Navarra y de su correspondencia con el lenguaje actual*-en ageri da eta erabilera arruntekoa zen chun mota bezala definitzen dute.

¹⁷ Más se deven a Andrés de / Balmaseda 28 reales. || 28 / Débansele. Están librados tatxaturik dago.

derón 24 reales. || 24 / Tiene cédula. Débansele. / Más debo a Noriega ducien- / -tos reales. Tiene cédula. / 11-. Más debo a Juan de Castro / çien reales. Pagáronsele. /¹⁸

Más se deben a Pedro Bélez / quarenta y ocho reales. / A Rodrigo de Isla 50 / reales que me prestó / en siete de octubre de / 1606. /

Más la taça está enpe- / ñada por 50 reales / en casa de la suegra / de Alonso de Sobremonte / y el salero en doçe reales / en casa de Mantilla. / La paja para a Pedro de Dueñas.¹⁹ / Un carro tiene recibidos. / Diez reales anse de [qui]tar.²⁰ / quatro de como los pagare / la marquesa. /

<332r>

Débansele cincuenta / a Francisco de Isla. || 50²¹ / Más se deben al canó- / nigo Buelna chantre / beinte reales. || 24 || 18 / Más al mayorazgo Her- / nán González cincuenta reales. / Más a Juan de Castro / beinte y quatro reales. / Más a Francisco González / beinte reales. / || 48 /

Más a Francisco Rodrí- / guez doce reales. / Más [a] Bartholomé / Gutiérrez diez reales. /

Tiene cédula de doce. / Más [a] Andrés Pérez / doce reales.²² / Pagóse. /

<332v>

82 / 42 / || 124 / Comencé a servir a esta / villa de Aguilar de Canpo²³ / desde 17 de diciembre / de 1604. Obliguéme por / dos años y medio. /

Juanica entró en casa / a seis días de enero deste / año de 1605. Ha de servir asta / el San Juan²⁴ y se le a de pagar lo que / en esta villa de Aguilar se acos- / tumbra dar a las moças. /²⁵

Ásele dado a Cathali- / na antes que entrase / en cassa por una parte / 5 || cinco reales. / 2 || Por otra dos / de la vala.²⁶ / Por otra tres de una hechura / 3 || de un sayuelo. /

4. Transkripzioaren edukia

Atal honetan, eskuizkribuko hamar orrialde izango ditugu aztergai: zazpi idatziak (329v, 330r, 330v, 331r, 331v, 332r eta 332v) eta hizki bat ere ez duten beste hiru (329r, 333r eta 333v), nahiz eta 333 zenbakitik aurrera testurik gabeko orrialde gehiago egon.

¹⁸ Jatorrizko testuan paragrafo osoa taxaturik dago.

¹⁹ San Pedro de Dueñas Sahagún-eko monasterioaren erreferentzia izan daiteke (ikus lan honetako 5.2.2. atala).

²⁰ Interpretazio arazoak izan ditugu; hona hemen beste irakurketa posiblea: «Diez reales anse de [qui]tar. / Quatro de como las pagare / la marquesa».

²¹ *Débansele cincuenta / a Francisco de Isla. || 50* jatorrizko testuan taxaturik dago.

²² *Más Andrés Pérez / doce reales* jatorrizko testuan taxaturik dago.

²³ *de Aguilar de Canpo* gainean agertzen da, lerroz kanpo.

²⁴ *asta el San Juan*: CORDEren adibideen arabera (bilaketa: *el san juan*), 'San Juan (eguna) arte' ulertu behar dugu.

²⁵ Jatorrizko testuan paragrafo osoa taxaturik dago.

²⁶ *vala*: *vara*-ren aldaera; hots, jantzietan erabiltzen den neurria.

Hasteko, eta azterketaren oinarri gisa, derrigorrezkoa zaigu oharren atzean esku bakarra egon ote zen argitzea. Zentzu horretan, testua homogeneoa iruditzen zaigu maila guztietan. Lehen argudioa letra bera litzateke. Dena idazkera berari dagokiola iruditzen zaigu, hots, egile bakar baten lana dela. Bestetik, testuaren edukia eta osaera trinkoak direla esan genezake. Azkenik, testuko datak epe labur baten baitakoak dira (lehen 1604ko abenduaren 17a, eta azkena 1606ko urriaren 7a), are laburragoa liburuaren ia bostehun urteko bizitza kontuan hartzen badugu.

Idatzitakoa aztertze aldera, testua hiru zati zeharo ezberdinetan banatu dugu: 1) 329v eta 330r orrialdeetan idazlearen hiru alaben jaiotza jasotzen da. 329v orrialdean neska baten izena baino ez dugu, 330r orrialdean, aldiz, beste bien bataio data eta ingurukoak; 2) 330v, 331r, 331v eta 332r orrialdeetan idazleak hartzekodun eta zordun bezala zituen zenbateko batzuk daude; 3) 332v orrialdean egilearen lehen oharrak diruditenak azaltzen dira, Aguilar de Campoora heldu eta gutxira egindakoak.

Atal horietan zenbait izen, data eta egitate ageri dira.

Hori guztia urratsez urrats aztertu dugu, ahal izan dugun heinean, behintzat. Hasteko, testuko leku- eta pertsona-izenei buruz jardungo dugu, balizko idazlearen ingurura hurbiltzeko. Ondoren, data eta epeei erreparatuko diegu, hau da, testuaren ekoizpen garaiei, tarte labur horretan liburuak izandako ibilbidea finkatzeko asmoz. Hurrena, testuak erakusten dizkigun egitateak aztertuko ditugu. Amaitzeko, testuaren osaera nola gauzatu zen zehazten saiatuko gara.

Helburua agerikoa da: testuaren egileak liburuarekin oro har eta hiztegiarekin zehazki zuen harremana ezagutzea. Uste dugu lotura horrek hiztegiari berari eta hiztegi A, B eta C euskal eskuen hizkerari buruzko ezagutza hobea ahalbidetu diezagukeela.

Hastapenetan dagoen ikerketa izanik, aurkitu ditugun datu zehatzez gain, hemen landuko ditugun hipotesiak eta ideiak behin-behinekoak dira. Jarraian egingo ditugun proposamenak orain arte kontsultatu artxibategietan eta eskura eduki liburu eta agirietan oinarrituta daude. Esan gabe doa nolabaiteko ziurtasuna izateko iturri ezagunak astiroago aztertu beharko ditugula eta, era berean, berrietan murgildu beharko dugula.

Azkenik, hurrengo orrietan gauza garrantzitsuenak besterik ez ditugu aipatu, proiektuarekin lotutako material eta informazio gehiago izan arren.

5. Onomastika

Idatzitako lau orrialdeetan izen asko ageri dira. Oharren egilearen nortasuna eza-gutzeko arestian aipatu bataioek interes berezia badute ere, testuko izenek idazlearen berri eman diezagukete. Izen guztiek osa dezakete azken *amanuenseari* buruzko *collagea*. Ez bakarrik izenek, baita lanbide eta giza-inguruek ere. Haiei guztiei esker, idazlearen testuingurura gertura gaitzke ia 450 urte geroago.

5.1. Jaiotzak (329v eta 330r)

Lehenengo orrialdeak alaba baten izena ematen digu huts-hutsean: «Nació mi hija Dorothea», eta oraingoz ez dugu horren beste inolako berririk aurkitu.

Aldiz, 330r orrialdeak beste bi neskaren jaiotza-data eta lekua ematen dizkigu. Estebana 1605eko urtarrilaren 2an jaio zen, eta Magdalena, aldiz, 1606ko uztailearen 10ean, biak ala biak «Aguilar de Campo»n. Leku berean bataiatu zituzten eta ho-

rix e bera ziurtatzen digu Aguilar de Campooko San Miguel elizako²⁷ bataioen bigarren liburuak. Lehen alaba urtarrilaren 9an bataiatu zuten; bigarrena, berriz, jaio eta 13 egun geroago, uztailaren 23an.

Horrela, bi nesken gurasoen izenen berri izan dugu eta, ezustean, baita aitaren lanbidearena ere. Francisco Rodríguez eta Dorotea de Sandoval zuten izena, eta aita medikua zen. Bide batez, azpimarratzekoa da Francisco Rodríguezek 329v orrialdeko zutabearen inongo daturik gabe jasotzen duen alabaren izena eta amarena bat direla.

Jaiotza eta bataioen lehen atal honetan aita pontekoak ere ageri dira. Testuaren arabera, Francisco de Isla eta María, Juan de Castroren emaztea, izan ziren Estebanarenak; Magdalenarenak, ostera, Francisco de Castañeda eta Luisa *granadina*. Bataio ziurtagiriari esker dakigu Mariaren abizena Detaguil —edo Detagnil?— zela; Luisa, berriz, Francisco de Rebóllez delako baten emaztea zen.

Hori ez da bigarren mailako informazioa. Izan ere, aita pontekoek gure medikuaren testuinguruaren berri ematen digute eta, dirudienez, gure medikua Aguilar de Campooko handikien artean kokatzen hasi behar dugu, hurrengo lerroetan egiaztatuko dugun bezala.

Ziurtasun osoa eman dezaketen izenekin hasteko: Luisa *granadinaren* senarraren kasua dugu, hots, Francisco de Rebóllez. 1614an Aguilarreko ordenantzak erregidore bezala sinatu zituen (Baro Pazos 1985: 27). Garai hartan Aguilar de Campooko adingabeko markesaren amak, Antonia de la Cerdak, izendatzen zuen kargu hau (ib. 17).

Francisco de Castañeda ez dago urrun. Testuak zeharka salatzen duen bezala, gizon hori San Migueleko kolegiatiko abadea zela dirudi. Zorionez, beste lau aldiz aurkitu dugu bataio liburuetan, eta beste horrenbeste umeren aita ponteko. Aipamen horiek «canónigo de la colegial» zela erakusten digute. Ikusiko dugunez, abade hori Francisco Rodríguez medikuaren hartzekoduna zen, eta horrek iradokitzen digu elizgizonaren eta Francisco Rodríguezaren artean nolabaiteko harreman estua zegoela.

Bestetik, Francisco de Castañedaren abizena ere deigarria da. Abizen hori bataio liburuetatik desagertzen denean Juan Muñoz de Castañeda izena duen beste elizgizon bat agertzen zaigu. Garai bertsuan, xvii. mende hasieran, alegia, Aguilar de Campooko Santa María la Realeko abade nagusia Felipe de Castañeda zen.

Baliteke abizen bera kasualitate hutsaren ondorio izatea, baina baita —zilegitasun handiz, gure ustez— hiru gizonak Kantabriako Castañedakoak izatea. Izan ere, herri horretan aspalditik dagoen kolegiatiko harreman estuak zituen Aguilar de Campookoarekin. Are gehiago, Aguilar de Campooko markeserriak Castañeda eta Buelnako konderririk barne hartzen zituen, eta Aguilarreko eliza kolegiata izendatu zutenean Castañedakoarekin arazoak egon ziren, bien arteko konpromiso ekonomiko batera heldu ziren arte. Ondorioz, Francisco de Rebóllezaren kasuan bezala, Francisco de Castañedaren izendapenak Aguilar de Campooko jaurerriaren egitura eta kudeaketarekin zerikusia zuela dirudi.

Juan de Castrok zalantza gehiago eragiten ditu. Hala ere, badirudi Cosme de Castroren anaia izan litekeela (De la Fuente Charfolé 2012: 50) eta, horrela balitz, bera ere Aguilar de Campooko markesen inguruan kokatu beharko genuke; izan ere, ain-

²⁷ Kolegiata izendapena zuen. 1541ean Juan Fernández Manrique de Larak, Aguilar de Campooko III. markesak, Erroman zuen diplomatiko lana egin bitartean, bere jauntzapeko elizaren maila igotzea lortu zuen jaurerri zabala (elizak barne) hobeto kudeatzeko aitzakiarekin.

tzat hartu behar dugu Cosme de Castro Aguilarreko markesen kamareroa izan zela eta, hortaz, haien konfiantzazko pertsona.

Azkenik, Francisco de Islaren berri izateak berebiziko interesa izan lezake, testuaren arabera Estebana bere etxean jaio baitzen. Horrek adierazten digu 1605 hasieran behintzat Francisco Rodríguez medikuaren eta Francisco de Islaren artean harreman estua egon zitekeela.

5.2. Kontuak

5.2.1. *Idazlea hartzekodun bezala* (330v)

Zati honek orrialde bat betetzen du. Testu laburra den arren, pasarte honek ere informazio baliotsua eman diezaguke.

Antroponimoei dagokienez, diru jasotzaile baten zalantzazko izena ematen digute. Bedia edo Bedoya abizena duen Juan izeneko diru-jasotzaile bat ageri da. Azken abizen hori balu, azpimarratzekoa da berau Aguilar de Campooko beste aitoren seme familia bati zegokiola,²⁸ hots, Juan, bere lanbideak (*cobrador*) iradokitzen duen moduan, ez zela herriko seme xume bat.

Idazlearen koinatuak omen diren Francisco eta Gonzalo de Sandoval ere agertzen zaizkigu. Bi horien abizena bat dator gorago aipatu dugun Dorotea de Sandoval emaztearenarekin.

Azkenik, Juan de Gonzalo dugu, garai hartako Padilla de Arribako (Burgos, Palentziarekin mugan) apaiza.

Toponimiari dagokionez, nahiko oparoa dugu pasarte hau. Interesgarriena Aguilar de Campooren zeharkako aipamena da; testuak «la villa» jasotzen du bere zordunen artean. Ez dirudi behin baino gehiagotan agertzen zaigun aipamen honen atzean beste aipamenetan zuzenean ageri den «villa de Aguilar de Campoo» (330r eta 332v) berbera ez dela pentsatzeko arrazoirik dagoenik.

Jarraian, Francisco Rodríguezen koinatuen atal berean, Espinosa toponimoa dugu. Ohiko izena da toponimian eta, beste agiri batzuetan aipamen zehatzagorik aurkitu ezean, zaila izango da herri hori ziurtasunez identifikatzea.²⁹ Gureari ekinez, idazleak herri horretan bere koinatu-koinatekin batera zeuzkan lur eremu batzuen errentak eta garian baloratutako zor bat jaso behar zituen.

Beheragoko paragrafo batean, San Andrés de Arroyoko monasterioak (Palentzia) dirua zor diola ageri da. Jarraian, Padilla de Arriba aipatzen du.

5.2.2. *Idazlea zordun bezala* (331r, 331v eta 332r)

Atal honetan pertsonen izen bereziak ditugu nagusiki. Batzuk Francisco Rodríguezen alaben jaiotzen eta bataioen berri ematerakoan agertu zaizkigu. Francisco de

²⁸ Honek Bedoya abizenari Bediari baino aukera handiagoa ematen diola iruditzen zaigu. Bedoyatarrei buruzko informazio gehiago behar izanez gero, ikus Huidobro Serna (1954: 168).

²⁹ Palentzian bertan ditugu, beste batzuen artean: Espinosa de Cerrato edo Espinosa de Villagonzalo.

Isla azaltzen zaigu berriro, eta baita Rodrigo de Isla balizko anaia ere. Ohar bedi Rodrigo de Isla 1619ko agiri historikoetan ageri dela, Aguilarreko agintariekin batera San Lázaro ospitalea sortu zutenean. Francisco de Castañeda abadea eta Juan de Castro hartzekodunen artean daude berriro.

Horiekin batera beste izen batzuk ditugu, Aguilar de Campooko markeserriaren ingurukoak izan zitezkeenak. Juan Sánchez Calderón 1614. urtean Aguilarreko ordenantzak sinatzen dituen erregidore bat zela dirudi, eta Alonso de Sobremonte agiri berebean dugun prokuradore orokorra. Erregidoreak bezala, prokuradore orokorra markesek izendatzen zuten (Baro Pazos 1985: 20). Juan Sánchez Calderón 1619ko agiri historikoetan ere ageri da, Aguilarreko agintariekin batera San Lázaro ospitalea sortu zutenean.

Andrés de Balmasedari dagokionez, zilegi dirudi 1591. urtean jatorrizko ordenantzak sinatu zituen Ernán Saiz de Balmasedarekin, Aguilar de Campooko *fielarekin*, zerikusia duela pentsatzeak (1985: 62).

Antzeko zerbait gertatzen da Andrés Pérezekin. Horri buruz agiri interesgarri bat dago Taverako artxibategian, Villenako markeserriaren zazpigarren kutxaren 7-21 txostenaren amaieran. Asti faltagatik ezin izan genuen zehaztasun osoz irakurri, baina eskutitz horrek Felipe II.a erregearen hilotzaren garraioaren berri ematen duela dirudi. Azkenengo lerroetan idazleak Aguilar de Campooko markesari Andrés Pérez izeneko morroi bat Madriletik irten zitekeen galdetzen dio. Hau da, hiztegiko oharretan agertzen den Andrés Pérez hartzekoduna, garai berdintsuan Taverako eskutitzak markesaren menpeko langile bezala identifikatzen duen Andrés Pérez bera izan zitekeen.

Egon badaude identifikatu gabeko beste izen batzuk: Buelnako txantrea, Bartolomé Gutiérrez, Pedro Vélez zein Hernán eta Francisco González. Juliana izeneko andre baten aipamena ere ageri da, abizena izan litekeen Mantilla delakoarena ahaztu gabe. Azken hori Aguilarreko aitoren seme familia bati dagokio.³⁰

Zalantza handiak sortzen ditu Pedro de Dueñasek, antroponimo edo hagiotoponimo moduan ulertu baitezakegu. Sahagunen, Leon eta Palentzia arteko mugan, bada San Pedro de Dueñas monasterioa. Kasu honetan, ordea, San Andrés de Arroyon ez bezala, balizko patroiairen aintzatespena ez dugunez, gaude hagiotoponimoa-rena bigarren mailako aukera dela.

Amaitzeko, eta dena are gehiago korapilatzeke, hartzekodunen artean badugu Francisco Rodríguez bat. Oharren hasierako nesken aitaren izen berbera! Iruzkinetan bi eskuk parte hartu ez badute, bi Francisco Rodríguez ezberdin izan behar zutela esan behar genuke. Testuak apurketaren bat izan dezakeen arren,³¹ gorago esan dugun moduan letra, eduki eta garaiak homogeen eta trinkoak dirudite; beraz, hipotesi nagusi moduan bi Francisco Rodríguez zeudela pentsatzen jarraitzen dugu. Nabarmena da izen eta abizen horien ohikotasuna.³²

³⁰ Mantillatarrei buruzko informazio gehiago behar izanez gero, ikus Huidobro Serna (1954: 170).

³¹ Hori iradoki dezakete 331v orrialdeko goiko esaldien aurrean aurkitzen ditugun 8, 9, 10 eta 11 zenbakiek eta 331. orrialdean aurrekaririk ez izateak. Orriren bat falta daitekeela pentsa genezake.

³² Testuan bost Francisco ditugu (Francisco Rodríguez, Francisco de Castañeda, Francisco de Sandoval, Francisco de Isla eta Francisco González).

5.3. Aguilar de Campoora heltzean (332v)

Atal honetan bi pertsona-izen ditugu: Juanica eta Catalina. Biek ere egilearen nekameak dirudite.

Leku izenei dagokienez, Aguilar de Campoo besterik ez dugu.

* * *

Aurreko guztitik, eta Palentziako artxibategian egin beharreko ikerketa lana handia bada ere, gauza batzuk begien bistakoak direla esango genuke. Orain arte identifikaturako izen guztiek Aguilar de Campooko goi estamentuko pertsona edo familienak dirudite, hau da, hiriko agintari eta notableek osatzen zuten gure idazlearen ingurua. Agertu zaizkigun izen guztietatik kopuru handia —nolabaiteko ziurtasunez identifikaturako guztiak— Aguilar de Campooko buruzagitzan edo hortik hurbil dago.

Hori bada azpimarratzekoa. Hiria jaurerria zen, Aguilar de Campooko markesen mendekoa. Markesek hiriko karguak izendatzen zituztenez, beste ondorio bat dugu: badirudi gure testuaren idazlearen testuingurua markesekin zuzenean lotuta zegoen, edo gertukoa zen, jendez osatua zegoela. Ondorioz, berak ere markesarekin nolabaiteko harremana eduki zezakeela pentsa dezakegu.

Egon badaude gure hipotesia indartzen duten datuak. Batetik, 331v orrialdean, bukaera aldera, markesaren aipamena ageri da.³³ Markesa andreak gure eskuari dagokion ordainketa bat bere kargu hartu zuela dirudi. Bestetik, ez dugu ahaztu behar gure balizko egilea —edo titulu hori jasotzeko lehen hautagaia— medikua zela eta hiriarentzat, hots, markesen zerbitzura, lan egingo zuela.³⁴

Ildo beretik, badugu oso gertuko adibide bat goi noblezia eta bere zerbitzupeko medikuen arteko harremana erakusteko: Albako III. dukearen alargunak Tordesiillasen lan egiteko kontratatutako mediku bera arduratzen zen alarguna gaixotzen zenean Mota del Marquésera (22 kilometrora) sendatzera joateaz.³⁵

Gure kasuan, Francisco Rodríguezek ez zuen leku batetik bestera mugitu behar izango. Antonia de la Cerda markesa Aguilar de Campoon zegoenean, herriko plazan bertan dagoen XVI. mendeko jauregian bizi zen, kolegiata ondoan.

6. Kronologia

Epe eta datei erreparatuz gero, deigarriak iruditzen zaizkigu testuaren garbitasuna eta zehaztasuna. Are gehiago, datu kronologikoak oso lagungarriak begitantzen zaizkigu liburuaren, oharren eta azken horiek egin zituen eskuaren —edo eskuen— arteko harremana finkatzeko.

³³ Garai hartan Antonia de la Cerda zen. Ordurako Bernardo Fernández Manrique de Lara V. markesa hilda zegoen, eta semeak, Juan Luis Fernández Manrique de Larak, adinagatik ezin zuen artean markeserria kudeatu. Berau izango zen Aguilar de Campooko VI. markesa.

³⁴ Esate baterako, urte batzuk geroago, 1619. urtean, markesen patronatupean sortutako San Lázaro ospitaleko medikuak ere markesen morroi batek izendatzen zituen (ikus 11.4 eta 11.5 eranskinak Aguilarreko garai hartako agintarien izenak ezagutzeko).

³⁵ <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas/servlets/Control_servlet?accion=2&txt_id_fondo=184080>

6.1. Jaiotzak (329v eta 330r)

Atal honetan datek duten zehaztasuna ulergarria bada ere, idazleak azken murreraino darama txukuntasuna. Estebana eta Magdalenaren kasuan jaiotza data ez ezik ordua ere ematen digu. Jakin badakigu Estebana igande bateko ordu bata eta ordu biak artean jaio zela eta Magdalena gaueko hamarrak eta hamaikak artean.

Neurri berean, Dorotearen aipamenean jaiotza data ez aipatzeak zerbaiten seinale izan behar duela dirudi, ezbeharren batena, agian. Idazleak zutabe osoa hutsik uzten du eta 330r orrialdean ekiten dio ostera idazteari, Estebanaren jaiotzako datuak jasoz.

Eskuizkribuko atal honek erakusten dizkigun gainerako datei dagokienez, ez dago, oraingoz, gauza handirik esaterik. Estebana 1605eko urtarrilaren 5ean jaio zen eta Magdalena 1606ko uztailaren 10ean. Azken horren bataio eguna ere ageri da, uztailaren 23a, alegia.

Aguilar de Campooko San Migueleko kolegiatan aztertu ditugun bataio liburuak bat datoz eskuizkribuko datekin. Liburuko datuen arabera, Estebana 1605eko urtarrilaren 9an bataiatu zuten eta Magdalena, berriz, 1606ko uztailaren 23an.

6.2. Kontuak

6.2.1. *Idazlea hartzekodun bezala* (330v)

Hain nabarmena ez den arren, hemen ere idazlearen zehaztasun nahia suma dezakegu. Medikuak bere aldeko lehen zorrak jaso zituen, Udalak eta Juan de Bedoya diru jasotzailak berari zor ziotena, alegia, eta 1606ko martxoaren 27ko data zehatza idatzi zuen.

Jarraian aipatu zituen zorrei ez zien inongo datarik erantsi. Berak eta bere koinatu-koinatek dituzten eremuengatik jaso beharrekoa idazterakoan «azken urteetako errentengatik» besterik ez du argitzen.

6.2.2. *Idazlea zordun bezala* (331r, 331v eta 332r)

Hemen beste datu batzuk topa ditzakegun arren, ikerketan aurrera egitea ez da erraza. 331r eta 332r orrialdeetan ez da egunik edo eperik ageri, eta 331v orrialdean 1606ko urriaren 7a besterik ez, Rodrigo de Islak egilearen alde eginiko 50 errealeko maileguaren data, hain zuzen.

6.3. Aguilar de Campoora heltzean (332v)

Hemengo informazioa ere interes handikoa da. Idazleak Aguilar de Campoon burutu zuen lan jardueraren hasiera zehazten du, 1604ko abenduaren 17a, hain zuzen ere. Hori gutxi balitz, jarduera horren luzera —edo hasiera batean espero zuena, berderen— jasotzen du. Bi urte eta erdikoa izango zela dirudi.

Hurrengo paragrafoari esker badakigu medikua Aguilarrera heldu eta handik gutxira, 1605eko urtarrilaren 6an, Juanica neskamea bere etxean lanean hasi zela.

Datu horiei guztiei esker testuaren oinarritzko testuinguru kronologikoa berreraiki dezakegu: badirudi gure balizko egilea den Francisco Rodríguez 1604ko abenduaren 17rako Aguilar de Campoon zegoela, eta bertan mediku lanetan aritzeko asmoa zuela. Hamasei egun geroago, 1605eko urtarrilaren 2an, bere alaba Estebana jaio zen, ez or-

dea bere etxean, Fernando de Islarenean baizik; urtarrilaren 6an, Francisco Rodríguez-ek Juanica kontratatu zuen bere etxean lan egin zezan eta, testuaren hurrenkerari erreparatuz gero, geroago Catalina. Ez dakigu horren lanaldiaren hasiera data.

Bestetik, jakin badakigu gure itxurazko mediku idazlea bi urte eta erdirako joan zela Aguilarrrera, eta horrek balio handia ematen die testuan agertzen zaizkigun gainerrako datei. Lau data gehiago ematen ditu, guztiak ere Aguilarren igaro zuen denbora tarteari dagozkionak.³⁶ Beste modu batean esateko, ez dago bere zerbitzuaren balizko hasiera baino lehenagoko edo amaiera baino beranduagoko oharririk. Guztiak Aguilar de Campoon zegoen bitartean idatzi zituen.

7. Egitateak

Onomastika eta kronologiaz gain, testuak jasotzen dituen egitateek gure medikuaren testuingurua ezagutzeko informazio baliotsua eman diezagukete.

7.1. Jaiotzak (329v eta 330r)

Esateko ezer berririk ez dagoela dirudien arren, komenigarria iruditzen zaigu gauza batzuk beste behin nabarmentzea.

Estebana ez zen Francisco Rodríguez-en etxean jaio, Francisco de Islarenean baizik. Ez dakigu Aguilarrrera heldu eta hurrengo egunak azken horren etxean igaro ote zituen. Bestetik, ez dirudi medikuaren familiak Estebana jaio eta hurrengo egunera arte neskamerik izan zuenik.

Dela bertan bizitzeko, dela Dorotea Sandoval erditzeko, Francisco de Isla da medikuaren familiari bere etxeko atea ireki zizkiona. Zergatik, ordea? Bien artean harreman estua zutela pentsa genezake. Aurretik elkar ezagutzen ez bazuten, badirudi denbora gutxi izan zutela laguntasun harreman soila eraikitzeko. Lan harremana izan zitekeen?

Nabarmentzeko bigarren xehetasuna Dorotearen jaiotzari buruzko oharra da. Deigarriak dira bai datu falta eta baita aipamena idazteko lekua bera ere. Estebanaren eta Magdalenaren ohar luzeagoak ez bezala, Doroteari buruzko iruzkin laburra esaldi bakarrekoa da, eta inongo informaziorik gabe ageri da 329v orrialdean. Aitzitik, hurrengo orrialdean, 330r orrialdean, alegia, bata bestearen atzetik daude Estebanaren eta Magdalenaren inguruko oharrak. Horren harira, kontuan hartzekoa da Magdalenaren aipamenaren azpian lasai asko sar litekeela Dorotearena; gainera, Aguilar de Campoon ez dugu Dorotearen bataio agiririk topatu.

7.2. Kontuak

Atal honetan badago argitu beharreko puntu bat, hipotesi gisa behintzat. Egileak dioenez, hartzekodun eta zordun bezala zituen kontu batzuk jasotzen dituzte hu-

³⁶ Kontuan hartzeko: 1605eko urtarrilaren 2a (Estebanaren jaiotza); 1606ko uztailaren 10a eta 23a (Magdalenaren jaiotza eta bataioa); 1606ko martxoaren 27a (hiriak eta Juan de Bedoya diru-jasotzaileak ordaindu behar zizkioten kopuruak idatzi zituen balizko data); eta 1606ko urriaren 7a (Rodrigo de Islak 50 errealeko mailegua egin zionekoa).

rrengo orrialdeek. Baina zein izango zen kontu horien erantzulea? Medikua bera edo beste pertsona edo erakunde bat?

Guk uste dugu testuak jasotzen dituen medikuaren aldeko eta kontrako zorrak bereak, pertsonalak, direla, eta hark bere ofizioari dagozkion zereginetan jardun zuela. Horren alde egiteko hainbat argudio ditugu: a) inon ez da ordezkariarik aipatzen; b) idazlea lanbidez medikua da, edo mediku bezala identifikatzen du bataio liburuak, hau da, ez du beste batentzat diru kontuetan aritzeko ogibiderik, ezta beharrik ere; c) hartzekodun moduan agertzen denean, bere aldeko zorra dela dio beti; d) bere zorrak jasotzerakoan neutralagoa izan arren,³⁷ atalaren izenburua «*memorial de lo que debo*» da eta testuan behin baino gehiagotan esaten du zor batzuk bere aldeko maileguen ondorio direla; e) soineko, katilu eta gatz ontzi bat bahian utzita daudela ageri da testuan, eta zaila dirudi ondasun eta diru behar horien atzean erakunde edo maila goreneko norbait irudikatzea;³⁸ f) balio eskaseko argudioa izan arren, kontuan hartzekoa da, halaber, diru kopuruak handiak ez direla; g) kontu ekonomikoen aurretik eta atzetik idazleari buruzko informazio pertsonala dugunez gero, errazena da pentsatzea erdiko kontuei dagokien informazioa ere Francisco Rodríguez medikuarena dela; eta h) medikuak idazkari edo kontu hartzaile gisa beste norbaitentzat lan egin izan balu, bere lanerako material egokiagoa eduki behar lukeela pentsatzen dugu, idazteko orri egokia eta ez eskuz idatzitako hiztegi baten azken orrialdeak.

7.2.1. *Idazlea hartzekodun bezala* (330v)

Atal honek interes berezia du jasotzen duen egitateagatik. Egilearen aldeko zorrak eta bere zordunak zeintzuk izan ziren ikus dezakegu.

Oso deigarria da Francisco Rodríguezek, gure balizko idazleak, identifikatzen duen zorduna. «*Débeme la villa del traer de la casa cien reales*» dio. «*Villa*» esaterakoan Aguilar de Campooko udalerriari buruz ari dela pentsatu behar genuke. Argudioak baditugu hori ziurtasun osoz ondorioztatzeko: 1) *villa* bezala aipatzen den herri bakarra da; 2) alaben jaiotza eta testuan agertzen diren pertsona askok Aguilarrekoak dirudite; 3) 332v orrialdean bere mediku lana bertan egingo duela dio.

Horrela izanik, eta aipatu dugun «*Comencé a servir a esta villa de Aguilar de Campo*» (332v) aipamenari begira, Francisco Rodríguez Aguilar de Campooko medikua zela esan genezake edo, hobeto esanda, herriarentzat egiten zuela lan. Egia esan, kolegiatako bataio liburuak hitzez hitz diosku medikua zela. Eta beharrezkoa ez den berariazko adierazpen hori Francisco Rodríguezen jarduera nagusiarekin lotu beharko genukeela uste dugu, ogibide horrekin identifikatzen baitu; izan ere, ofizio horregatik ezagutzen omen zuten, nagusiki.

Haatik, horrek beste kontu batera garamatza. Testuak Aguilar de Campoaren 100 errealeko lehen ordainketa hori «*la casa*»-ri egozten dio (330v). Pentsa genezake Udalarri edo funtzio hori betetzen zuen erakundeari buruz mintzo zela; horren alde

³⁷ Askotan «*se debe*», «*se deben*» edo «*debenselo*» moduko adierazpenak ageri dira.

³⁸ Gogoratu, adibidez, katilua 1614an Aguilar de Campooko markesak izendatutako prokuradore orokorraren suhiaren etxean zegoela. Zaila dirudi katiluaren jabea suhi horren gainetik zegoen inor denik pentsatzea. Beste hainbeste gertatzen da Francisco de Castañeda abadeak zuen soinekoaren kasuan.

esan dezakegu Aguilar de Campooko Udalaren eta D. Pedro Conduellas sendagilearen arteko 1681eko urriaren 2ko lan-kontratuan (ikus 11.7. eranskina) «las cassas del ayuntamiento» aipamena ageri dela. Bestalde, baliteke medikuak burututako zerbitzu bat zehaztu nahi izana, «casa de hospitalidad», «casa de los pobres» edo «casa de socorro» esaten dugunean bezala.

Edozein kasutan, Aguilar de Campoo markesen mendeko eremua zen. Jaureria zen eta hiriko kargu garrantzitsuenen izendapenak markesak egiten zituen. Horrek pentsarazten digu Francisco Rodríguez-en izendapena bera ere, idazkian agertzen diren beste askorekin batera, markesen eskuetan zegoela, zuzenean edo zeharka. San Lázaro ospitaleko medikuen kasuan ikus daitekeen bezala, gure ustez Francisco Rodríguez eta markesen arteko harremana estuagoa izango litzateke medikuak hiriarantz lan egingo balu.

Beraz, pentsa genezake «la casa»-k iradokitzen duen erakunde edo zerbitzuaren atzean markesa bera edo, hobeto esanda, markesak Aguilarren zituen egitura edo antolaketa egon litezkeela.

Lan harreman hori, zentzuzkoa dirudien bezala, iraunkorra izan zitekeela ondo-ondoriozta genezake, bigarren zorrean zordun berbera identifikatzen baitu.

Aipatzen duen hirugarren zorra Juan de Bedoyarena da —esan bezala, abizena zalantzazkoa da eta Bedia ere izan daiteke—. Gorago esan dugun moduan, gizon horren lana «cobrador» edo dirua jasotzea zela dirudi. Azpimarratzekoa da lanbidea zuzenean adieraztea. Kasu honetan eta Juan Martín prokuradorearen aldeko zorrean bakarrik zehazten du medikuak.

Zeinen kobratzailea ote zen Juan de Bedoya? Hiriarena? Markesena? Garaiko beste erakunde edo lanbide arrunt bat izango zen? Eta zeinek eragingo zuen zor hori?

Hurrengo zorren aurretik data bat dugu: 1606ko martxoaren 27a. Aurreko zorrak egun horretara bitartean eguneratuta zeudela ematen du.

Laugarren zorra, Espinosakoa, gariaren bitartez ordaintzekoa da.³⁹ Bosgarren zorrak⁴⁰ lur batzuen jabe zela erakusten digu, eta, hortaz, lur horietan landatutako gariaren salmentak eragindako zorra izan zitekeela. Hala ere, badago testuaren ulerkera koherenteagoa ahalbidetzen duen seigarren zorrarekin lotutako beste interpretazio bat, are gehiago koinatuekin batera zituen lurrek eragindako zorra dirutan aipatzen duela ohartzen bagara.⁴¹

Seigarren zorra, garitan jasota dagoen arren, soldatarekin loturikoa da.⁴² Argi eta garbi erakusten digu Francisco Rodríguez medikuari dirutan eta espezetan ordaintzen ziotela.

Horrek, esan bezala, Espinosako zorra ulertzeko irakurketa errazagoa eskaintzen digu. Medikuek ez zuen zertan gariarekin salerosketan aritu. Francisco Rodríguez-ek, PARESen aurkitu ditugun garai hartako beste mediku batzuen moduan, bere lanaren ordainean dirua eta garia jasotzen zituen.

³⁹ «Débanseme en Espinosa siete cargas y media de pan».

⁴⁰ «Entre Francisco de Sandoval y Gonzalo, mis cuñados, de las rentas de las eredas de los años pasados». Beste jabekideen izenek iradokitzen digute lurren jabetza Dorotea de Sandoval emaztearen bidez zegokiola.

⁴¹ «y tres ducados de la viña».

⁴² «Más me deben las monjas de Sanct Andrés de Arroyo otras siete cargas de pan de mi salario».

Beste hainbeste gerta daiteke zazpigarren zorrarekin. Azkeneko zorduna Padilla de Arribako (Burgos) Juan de González (?) apaiza da. Kasu honetan ordaintzaile gisa ageri zaigu apaiza, baina zilegi dirudi abadea herriaren ordainketaren arduraduna zela pentsatzea,⁴³ eta ez zerbitzu zehatz baten onuraduna.

7.2.2. *Idazlea zordun bezala* (331r, 331v, eta 332r)

Hurrengo hiru orrialdeetan medikuaren zorrak ditugu. Ugariak dira, bere aldeko zorrak baino askoz ere handiagoak, oro har.

Zerrenda luzea izan arren, ezin izan dugu gauza handirik ondorioztatu zoren jatorriari buruz.⁴⁴ Egon badaude, dena den, nabarmentzekoak diren zenbait kontu.

Hartzekodunen artean bere alaben aita pontekoak eta ama ponteko baten senarra ditugu: Francisco de Isla, Juan de Castro eta Francisco de Castañeda. Ondorioz, aintzat hartzekoa da izen horiek guretzat duten garrantzia. Francisco de Castañeda kolegiatiko abadea zela ziurtzat eman dezakegu. Juan de Castrori buruzko hipotesiak besterik ez ditugu eta Francisco de Islari buruz ez dakigu ezer.

Bikoitza da azken izen horren atzean nor ezkututzen den jakiteko interesa. Alde batetik, Estebana jaio zen etxeko jabea zelako eta medikuaren betebeharrarekin harreran estua eduki zezakeelako. Bestetik, bien arteko gertutasuna are gehiago indartuz, medikuaren hartzekodun bezala bi aldiz ageri delako. 150 errealekin medikuaren hartzekoduna da —Francisco de Castañeda ere kontuan hartzekoa da 200 errealekin—; gainera, ezagutzen ez dugun arrazoiren batengatik, bi islatarren aipamenak orrialdeen hasieran jaso zituen. Zor horiei ematen zien garrantziaren isla ote?

Nabarmentzeko beste kontu bat hiru bahiak dira. Horrek pentsatzera garamatza baliabide jakin batzuk dituen pertsona fisiko baten diru kontuen aurrean gaudela.

Gainera, badaude harritzekoak diren bi aipamen. 331r orrialdean gure medikuaren hartzekodun bezala «la villa» ageri zaigu. Aipamenaren bidez Aguilar de Campoo adierazi nahi bazuen —horixe da litekeena—, hiria bere zordun eta hartzekodun bezala izango genuke, idazlearen txukuntasunaren emaitza. Kontuak bateratu eta nahastu ordez kontzeptu ezberdinak bereizten ditu,⁴⁵ eta herriarekin duen zorra zerga batek edo beste zerbaitek eragindakoa izan zitekeen.

Berebat, azpimarratzekoa iruditzen zaigun azken datua markesaren aipamena da. Ez da guztiz garbia, baina bi gauza aintzat hartu behar ditugu: alde batetik, atal honetan medikuak dituen zorrak jasotzen direla, hau da, medikuak egin beharreko ordainketen aurrean gaudela; bestetik, oharra markesak egin zuen ordainketari buruzkoa dela;⁴⁶ markesak medikuaren izenean egin zuen ordainketa baten oharra dela pentsatu behar genuke, beraz.

⁴³ «la casa»-ren parekoa.

⁴⁴ Salbuespenak ditugu. Medikuak Juan Martín prokuradorearekin zuen zor handiena ardoak eta belar erosketak sortutakoa zen. Bartolomé Gutiérrezz salerosketan aritzen zela dirudi. Bestetik, Juan Sánchez Calderónek eta Rodrigo de Islak dirua utzi omen zioten.

⁴⁵ Gogoratu behar dugu medikuaren aldeko zorretan «la villa»-ren bi kontu bereizten dituela.

⁴⁶ «Diez reales anse de quitar quatro de como los pagare la marquesa».

Aukera horrek, interpretazio horrek, datuari garrantzi handia emango lioke, medikuaren eta markesaren arteko harremana existitzen zela adieraziko lukeelako. Bestalde, erlazioa zeharkakoa eta bitartekariak baldintzatutakoa zela ere pentsa genezake, hau da, markesaren aipamena generikoa dela eta markeserriari erreferentzia egiteko erabiliko zuela. Hala ere, bermatzailea markesa andrea dela diosku testuak hitzez hitz, beste izenik, erakunderik edo kargurik aipatu gabe.⁴⁷

Arestian esan bezala, testua Francisco Rodríguezzen harremanen islatzat jo behar dugu; horrela, pentsa genezake lau errealeko berme edo jatorrizko zor txikia nolabaitzeko erregulartasuna izan beharko zuen harremanak eragindako ordainketa guztietatik heldu zaigun bakarria dela.

Atal honekin amaitzeko, testuak badu bitxikeriatzat jo dezakegun ezaugarri bat: 331v orrialdeko lehen bost kontuen artean 8, 9, 10 eta 11 zenbaki korrelatiboak daude. Isolatuta ageri dira eta ez dute jarraipenik. Zer esan nahi ote dute? Ez dakigu.

7.2.3. *Aguilar de Campoora heltzean (332v)*

Atal honetan ez dago bestelako datu esanguratsurik. Onomastika eta datak aipatzean esan dugun bezala, bertan honakoak ageri dira: medikuaren Aguilarreko zerbitzuaren hasiera eta iraupena nahiz etxean neskame aritzeko kontratatuak diruditen bi emakumeren izenak.

Juanica, testuan ageri den lehenengo neska, lanean hasi zen eguna ere badugu: 1605eko urtarrilaren 6a. Medikua lanean hasi eta hogeitaz egunera, Estebana jaiotzen eta lau egunera. San Juan egunera arte lan egiteko kontratatu zuela dirudi, Aguilar de Campoan ohikoa zen neskame soldataren truke. Catalinaren kasuan, dakigun gauza bakarria hasieran ordaindu ziotena da.

Bide batez, ez da Francisco de Isla edo bestelako izenik inondik inora ere ageri, ez Juanicaren aipamenean eta ezta Catalinarenean ere. Beraz, medikuak «etxea» dioenean⁴⁸ bere etxeaz mintzo dela pentsatu behar dugu.

8. Testuaren osaera

Puntu hau argitzeko bi aukera ditugu: 1) testua kronologikoki aztertzea, jasotzen dituen datuei jaramon eginez; edo 2) testuaren ordenatik abiatuta, egitura berreraikitzea. Bi ildoak koherenteak eta elkarren osagarriak dira.

Datei erreparatuz gero, badirudi egileak idatzi zuen lehenengo atala, esan dugun bezala, 332v orrialdeko hasierako paragrafoa dela. Horren arabera, Francisco Rodríguezzen hasierako idazkia Aguilar de Campoora heldu eta gutxira egindakoa izango litzateke. Lehen erroetan herrira heldu zen data eta bere zerbitzuaren iraupena adieraziko litzuzke.

Idatzi zen bigarren zatia alaben jaiotzari dagokio. Zehatzagoak izateko, Dorotea eta Estebanaren berri ematen digun testua da egileak idatzi zuen bigarren zatia,

⁴⁷ Gogoratzekoa da testuak hainbat aldiz jasotzen dituela «la villa», «cobrador» eta «chantre» modukoak.

⁴⁸ «Juanica entró en casa a seis días de enero deste año de 1605. Ha de servir hasta...» eta «Ásele dado a Cathalina antes que entrase en cassa...».

332v orrialdeko lehen paragrafoa baino geroago eta neskameen kontratazioari buruzko atalaren (orrialde berean) aurretik, hain justu ere.

Neskameen kontratazioari buruzko oharren ondoren, kontuak izango genituzke: Aguilarren bertan zituen bere aldeko zorretatik hasi —horiek 1606ko martxoaren 27an idatzi zituela dirudi— eta beste toki batzuetan zor ziotenaren bigarren zatia.

Jarraian bere aurkako kontuak genituzke, beste batzuei zor dizkien laburpena, hain zuzen ere. Horietariko batzuk behintzat 1606ko urriaren 7a baino geroago idatzi zituela dirudi, bere lanaldiaren amaiera iristear zela.

Bien bitartean, bere aldeko lehen zorrak jaso eta berehala, Magdalenaren jaiotza-
ren berri eman zuen Estebanarenaren azpian.

Osaerari nahiz idazki ezberdinen kokapenari begira, irudi luke aurreko proposa-
mena logikoa dela. Francisco Rodríguezek, hiztegia bere eskuetan eduki eta berau
hari ez zegokion helburu baterako (ber)erabiltzea erabaki zuenean —edo aukera hori
eman ziotenean—, hiztegiarekin zerikusirik ez zuten oharrek liburuaren amaiera al-
deko orri zuri batean jaso zituen, itxurazko antolaketa irizpiderik gabe, ziur asko, eta
liburua berriro erabiltzeko asmorik gabe.

Geroago, beste gauza batzuk idatzi eta orri zuriak uste baino sarriago erabili
beharko zituela ohartu zenean, hiztegiko atalaren amaieratik hasita idazteari ekin
bide zion, dena jarraian, ohiko irakurketa ordenan. Hala ere, bere oharren eta hiz-
tegiaren izaera ezberdina errespetatzeko, hiztegiaren azkenengo orrialdetik abiatuta
(328v) bistan dauden hutsuneak (328v eta 329r) zuriz utzi zituen; ez zituen Lan-
ducciren lana eta bere oharrek nahastu nahi izan.

Data zehatzei dagokienez, testua, dagoeneko esan bezala, zatika osatu zuela di-
rudi. Lehen eta bigarren atalen —Aguilarrera heldu eta gutxira egindakoak zein ala-
ben jaiotzei buruzkoak— idatzaldien datak ziurra ematen du, edo denbora tarte txiki
baten baitakoa, bederen. Beste hainbeste esan dezakegu Aguilar de Campoon bere
alde zituen zorren lehen atalari buruz. Haatik, ezin dugu zehaztu gainerako kontuak
noiz idatzi zituen; zati honetan medikuaren aldeko mailegu baten data dugu soilik:
1606ko urriaren 7a.

9. Hiztegia eta medikua

Gure hipotesiaren ardatza da medikuaren iruzkinen epe laburra, hots, ohar guz-
tiak Aguilar de Campoon bete zuen zerbitzuaren epearen barruan daudela. Ez dago
epe horretaz kanpoko oharrik, horretarako hutsune eta orrialde ugari eduki arren.
Ez bere eta ezta beste baten oharrik ere. Ondorioa begien bistakoa da: liburua berea
izango balitz bezala erabili arren, medikuak Aguilarren zegoen bitartean bakarrik izan
zuen eskura. Hortaz, ez dirudi hiztegia berea zenik, tarte labur hura baino haratago.
Eskuizkribuaren izaerak, formak, ibilbideak zein hutsik dauden orrialdeek gure
indartzen dute.

Gorago esan dugun moduan, ez dirudi Francisco Rodríguezek asko idazteko as-
moa zuenik. Ildo beretik, lehen oharrek lanaldiaren hasiera eta iraupenari buruzkoak
direla esan dezakegu, idazkiari puntualtasun eta bat-batekotasun kutsua ematen dio-
ten datu zehatzak, alaben jaiotza eta kontuekin gertatu ez bezala, garapenik eta jarrai-
penik behar ez dutenak.

Lehendabiziko oharrek asko pentsatu gabeko idazketa iradokitzen digute; horrela, sendagileak beste erabilera bat eman zion hiztegiari, bere gauzak idaztearena, alegia; izan ere, garai hartan ohikoak ziren orrien erabilera bigarrenkariak, Lazarragaren eskuizkribuak berak ere, besteak beste, argi erakusten digun bezala.⁴⁹

Hiztegia Aguilar de Campoora heldu eta egun gutxira lortu bide zuen medikuak. Gure aburuz, bi bide nagusi egon daitezke liburua haren eskuetara hel zedin: laguntasun-harremanarekin loturikoa eta lan-harremanarekin loturikoa.

Kronologiari erreparatuz gero, bigarren hori da gailentzen zaigun aukera, lehendabiziko oharrak sendagilearen lanaldiaren hasierakoak baitira. Ez dugu arrazoirik pentsatzeko lanari ekin aurretik Rodríguezek Aguilarreko Udalarekin edo bertako norbaitekin loturarik izan zuela eta ez dirudi mailegua laguntasun harreman baten ondoriozkoa izan zenik. Horrenbestez, lanaren aukera nagusitzen zaigu liburuaren kokapenaren edota emailearen eta hartzailearen arteko harremana finkatzeko, liburua zegoen lekuan zegoela, modu batean edo bestean. Ildo bertetik, litekeena da Rodríguezek hura norbaiten etxean (bere etxean? Rodrigo de Islarenean? Aguilar de Campooko markesenean?) eskuratu izana.

Bestetik, liburuaren jabeak, beste liburu eta baliabide batzuez gain,⁵⁰ papera ere soberan eduki beharko zukeen, ez baitzituen erabili hiztegiaren ondoren libre zituen orrialdeak,⁵¹ gure medikuak ez bezala. Horrek aukerak murrizten ditu.

Gure medikuaren inguruko zeinek eduki zezakeen gaitasun hori? Zeinek izan zitzakeen, behar adina paperaz gain, ondo hornitutako liburutegi batean eskuz idatzitako lau-eledun hiztegiak edukitzeko interesa eta aukera?

Hiztegiaren izaerak nahiz ibilbideak zenbait hipotesi ahalbidetzen dute; arestian esan bezala, Francisco Rodríguez en eskuetan egon eta gutxira, hogeit edo hogeita bost urte geroago, hiztegia Felipe IV.aren liburutegian zegoen Francisco de Riojak idatzi eta 1637. urtean argitaratu zuten indizearen arabera. Ez zegoen Felipe II.ak Eskorialen sortutako liburutegi ikusgarrian, ez, helburu praktikoa zuen liburutegi pribatu batean baizik, erabilgarritasun handiko liburu funtzionalez osatutakoan. Bidenabar, kontuan har dezagun erregearen liburutegi pribatu hura garaiko handikien dohaintzen bitartez hornitu zutela, neurri batean.

Hau gure hiztegiaren izaerarekin bat etor daitekeen arren, Landucciren liburuak badu, edukiaz gain, beste berezitasun nabarmen bat. Eskuizkribatutakoa da eta, ondorioz, liburuaren jabeak edo oso gertukoek soilik eduki zezaketen hiztegiaren berri. Horrek bidea zabaltzen dio XVII. mende hasierako hiztegiaren jabea gortean nolabaitko presentzia zuen pertsona izateko aukerari.

Liburuaren izaerak gauza bera iradoki diezaguke. Liburuaren jabea Landucciren ondorengo bat izan zela baztertzen badugu —eta oraingoz ez dago hori pentsatzeko arrazoirik—, edota Felipe IV.aren garaia ezagutzea ezinezkoak diren bide sastarretatik heldu zela, liburuak liburutegi handi baten alea izan behar zuela dirudi, hau da, handiki baten liburutegiko alea izan behar zuela; izan ere, lantzen ari garen hiztegia edukitzeak erakusten digu, *snobismo* hutsagatik bada ere, jabeak

⁴⁹ *Cancionero* direlakoetako erabilera horri buruz informazio gehiago nahi izanez gero, ikus bedi Conde & Infantes (2007).

⁵⁰ Ezinezkoa dirudi hiztegi hau liburutegi eskas bateko alea izatea.

⁵¹ Berak edo bere inguruko inork idazten ez zekiela baztertzen badugu, noski.

ahalmen ekonomiko handia zuela eta bere liburutegia, berriz, ezohiko aberastasuneko zela.

Horrek guztiak hiztegiaren XVII. mende hasierako jabearen bilaketa asko mugatzen duela iruditzen zaigu, are gehiago bilaketa Francisco Rodríguezek idatzitako oharretan oinarritzen badugu. Izen gutxi ditugu aukeran, eta bakarra da gailentzen dena: Antonia de la Cerda, Aguilar de Campooko VI. markesaren alarguna.

Irakurle bizkorra ohartuko zenez, ez dugu esan nahi markesak medikuari zuzenean liburua utzi zionik edo liburuak medikuaren lanarekin zerikusia zuenik. Antonia de la Cerda ez ezik, markesaren idazkariak edo konfiantzazko beste langile batek utzi ziezaiokeen eskuizkribua Aguilarra heldu eta gutxira; edo, zergatik ez, medikuak berak hartuko zuen, beharbada, markesarekin edota bere langileekin zuen lan harremanaren eta konfiantzaren arabera. Ezin jakin.

Gure ustez, Landucciren hiztegia Aguilar de Campooko markesen liburutegiko alea izan zen. Era berean, pentsa genezake markeserrian, Aguilar de Campoon bertan, edukiko zutela, bazter batean zokoratuta beste eskuizkribu batzuekin batera. Inork erabiltzen ez zuen eskuizkribu arraroa izan zitekeen, eta, akaso, modu berean erabiliko zuen Francisco Rodríguezek sendagile lanak markesaren ingurura eraman zuenean.

Aguilar de Campoora heltzean edo handik gutxira, markesaren etxean zegoela, mediku zerbitzuaren hasiera eta iraupena jasotzeko eskura zituen orrialde «aproposak» topatu izanagatik, edo idazteko bat-bateko beharra eduki aurretik hiztegiarekiko jakin-minak bultzatuta, edo beste arrazoi batengatik, Francisco Rodríguez izan zen Landucciren hiztegian azken aldiz idazteko nahigabeko ohorea eduki zuena, bosgarren eskua, alegia.

10. Ondorioak (eta aitzinamendu zenbait)

Aurrerapausoak eman ditugu, eta orain arte aztertutakoei esker hipotesi berriak ditugu. Hala ere, ikerketa proiektuaren hasieran besterik ez gaude.

Jakin badakigu 1562an idatzi zuela Landuccik hiztegia. Hipotesiak hipotesi, ezin izan dugu oraindik frogatu zergatik, non edo norentzat. Hutsaren hurrengoa da italiarrari buruz dakiguna. Haatik, hiztegiaren kanpo historia hobeto finkatzea eta, hortaz, haren jatorriari buruzko informazio gehiago izatea ahalbidetuko diguten lehen urratsak ematen saiatu gara.

Horren erakusgarri da hiztegiaren historia ia ehun urtez berreraiki izana; horrela, Mayansen 1737ko aiputik atzera egin dugu eta Francisco de Riojaren *Índice de los libros que tiene Su Magestad en la torre Alta deste Alcázar de Madrid* aurkibideari esker ikasi dugu 1637rako hiztegia Felipe IV.aren liburutegian zegoela.

Irudi luke handik iritsi bide zela Biblioteca Nazionalera eta jakin badakigu, Mitxelena berak susmatu bezala, azaleztapena hiztegia bera baino berriagoa dela, Felipe V.aren garaikoa, hain zuzen ere.

Zein izan ote zen, ordea, *Torre Alta* delakoa baino lehen hiztegiak ezagutu zuen geralekua? Nor hiztegiaren orduko jabea?

Zentzuzkoa dirudi pentsatzea berau gortearn inguruko handikiren bat izan zela, eta hark emango ziola, ziur asko, hiztegia erregeari. Besteak beste, Aguilar de Campooko markesa izan zitekeen handiki hura. Agiri historikoek erakutsi bezala, erregea-

rekin hartu-eman zuzena zuen eta Madrilgo gortean kargu politiko garrantzitsuak izan zituen. Zehatzagoak izateko, Juan Luis Fernández Manrique de Lara y de la Cerda (?-1653) Aguilar de Campooko V. markesari buruz ari gara.

xvii. mendeko hirugarren hamarkadan Felipe IV.aren liburutegia hornitu zenerako, Aguilar de Campooko markesen boterea gainbeheran zegoen. Erregeari gobernuaren kudeaketa-lanetan lagundu ez arren, garai hartako Aguilarreko VI. markesak *Canciller Mayor de Castilla* izendapena zuen eta gortean parte hartuko zuen. Hortaz, egon badaude Aguilar de Campooko markesen arrastoaren atzetik jartzen gaituzten pisuzko arrazoiak.

Bestetik, errepara diezaiogun Landucciren hiztegiari. Are gehiago, errepara diezaiogun jardun lexikografikoaz landa liburuaren azken orrietan ageri den atal bitxi bezain interesgarriari. Bertan Landucci ez beste norbaitek zazpi orri baliatu zituen xvii. mendearen hasieran bere familiari eta lanari buruzko kontu zenbait idazteko. Lehendabiziko aldiz zazpi orri horien transkripzioa egin dugu eta emaitzak oparoak suertatu dira, edo hala uste dugu guk, behintzat.

Oharrok hiru zatitan bereiz ditzakegu, oro har: 1) egilearen alaben jaiotzen ingurukoa, 2) zor eta kontu ekonomikoei buruzkoa eta 3) Aguilar de Campoon lanean hasi zenean idatzitakoa.

Orain badakigu atal berezi horren egilea Francisco Rodríguez izan zela, Dorotea de Sandovalen senarra eta Magdalena, Dorotea eta Estebanaren aita. Ez hori bakarrik, aipatu gizona medikua izan zen eta testuko datek argi eta garbi erakusten digute Aguilar de Campoon (Palentzia) bizi izan zela 1604ko abenduaren 17tik 1606ko urriaren 7ra bitartean behintzat. Hortaz, ziurta dezakegu tarte horretan bederen hiztegia Aguilar de Campoon egon zela.

Testuko toponimoek leku hori eta eskualde berekoak dituzte hizpide, ageri diren alaben bataio-datuak bat datoz Aguilarreko San Miguel elizan guk topatu ditugunekin eta antroponimoak garai hartan herriaren inguruan bizi izan ziren pertsonen da-
gozkie.

Halaber, testuko pertsona izenetatik eta haien arteko harremanetatik abiatuta zentzuzkoa dirudi pentsatzea Francisco Rodríguez medikua Aguilar de Campooko handiki eta agintariekin harremanetan egon zela, baita Aguilarreko markesekin ere.

Arestian esan bezala, litekeena da hiztegiaren jatorria Aguilarreko markesekin lotu ahal izatea. Beraz, zein izan ote zitekeen Landucciren eta markesen arteko harremana? Gogora bedi azken horiek 1484an Errege Katolikoek sortutako tituluaren jabeak zirela, eta Karlos V.ak 1520an Grande de España izendapena eman zienean haien ohorea eta prestigioa handitu zituela. Garaiko goi aristokraziaren tontorrean zeuden. Ildo beretik, kontuan hartzekoa da Landuccik hiztegia idatzi zuen urtean Luis Fernández Manrique de Lara (1520?-1585) Aguilarreko IV. markesa zela; berau Felipe II.aren pribantzako kontseilaria izan zen eta gortearre-
kiko harremana ziurtatzen duten tituluak izan zituen, besteak beste: *Cazador Mayor* (Felipe II.a errege izendatu zuten unetik aurrera), *Pregonero Mayor* eta *Canciller mayor*. Gerra eta Estatu Kontseiluko kidea izan zen eta, horrekin lotuta, Galera batzordeko kidea ere bai. Aguilarreko IV. markesa Felipe II.arekin Ingalaterran eta Flandrian egon zen (1554), eta erregearen enbaxadore ere izan zen 1566an Pio V. Aita Santuaren aurrean jarduteko (Fernández Conti 2005: 589).

Hala ere, Landucciren eta markesen arteko harremana lehenagokoa ere izan liteke, Juan Fernández Manrique de Lara (1490?-1553) Aguilar de Campooko III. marke-

saren garaikoa, hain zuzen ere. Juan, Kataluniako errege-orde izan aurretik, Karlos V.aren enbaxadore aritu zen Paulo III. Aita Santuaren Erroman —1537etik aurrera behintzat bai—, 1542an kargu hori Juan de Vegari esleitu zioten arte (De Carlos Morales 2000: 455).

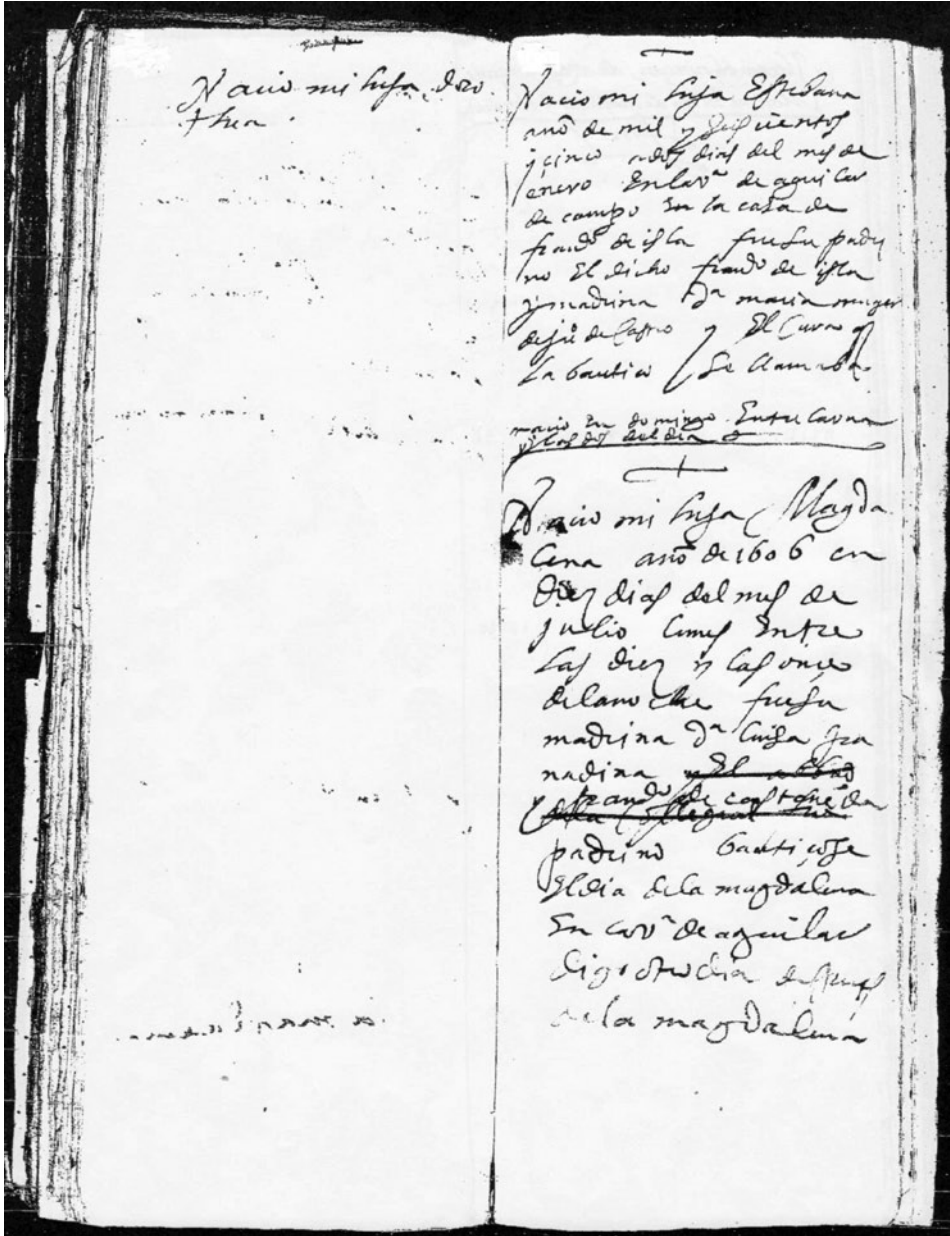
Era berean, aintzat hartzekoa da 1541eko irailaren 12tik 18ra Karlos V.a eta Paulo III.a Luccan elkartu zirela Trentoko Kontzilioa prestatzeko (Cortés Peña 2001: 164); Aguilar de Campooko markesak bileraren eta haren kokapenaren antolakuntzan egon beharko zuen ezinbestean. Gogoan izan dezagun hiztegiaren Landuccik berak dioskula Luccakoa zela. Hortaz, egon ote zitekeen hiztegiaren egilea Luccako bilerarekin nolabait lotuta?

Laburbilduz, Landucciren hiztegia Aguilar de Campooko markesekin lotzeko uste sendoak ditugu. Landuccik bere ekimenez idatzi zuen hiztegia ala markesak berak eman ote zion hura egiteko enkargua? Hizkuntzen inguruko jakin-minak ala nolabaiteko erabilera praktikoak bultzatuta idatzi al zuen, Felipe IV.aren liburutegian antzeman dezakegun bezala? Gortean, markesen inguruan, lanean aritzen ote ziren pertsonenak dira euskarazko A, B eta C eskuak? Horrela balitz ere, nola iritsi zen hiztegia Aguilar de Campoora? Eta medikuaren eskuetara? Paper beharrean kasualitate hutsez etxeko zoko batean topatu zuelako? Lagunen baten edo markesaren beraren maileguz? Bestetik, zer gertatu zen hiztegiarekin medikuak Aguilar utzi eta 1637ra bitartean? Zuzenean igaro ote zen markesen eskutik erregearen alkazarreko liburutegira?

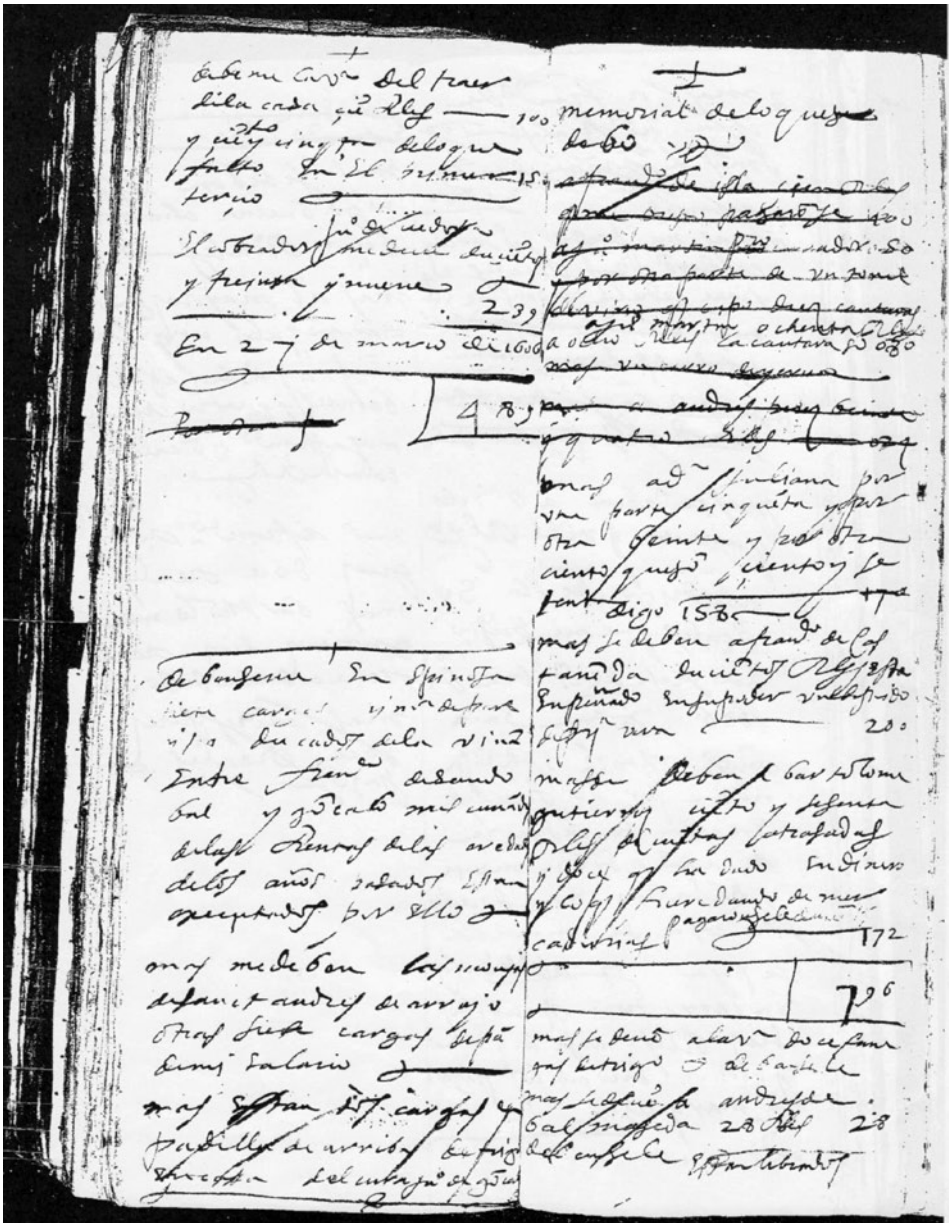
Galderak, galderak, galderak. Galdera bakoitzak iker-ildo berriak azaleratzen ditu, iker-ildo bakoitzak erronka berriak. Nolanahi den dela, Landucciren hiztegiaren eta Aguilar de Campooko markesen arteko harremanean sakontzea da orain gure helburu nagusia.

11. Eranskinak

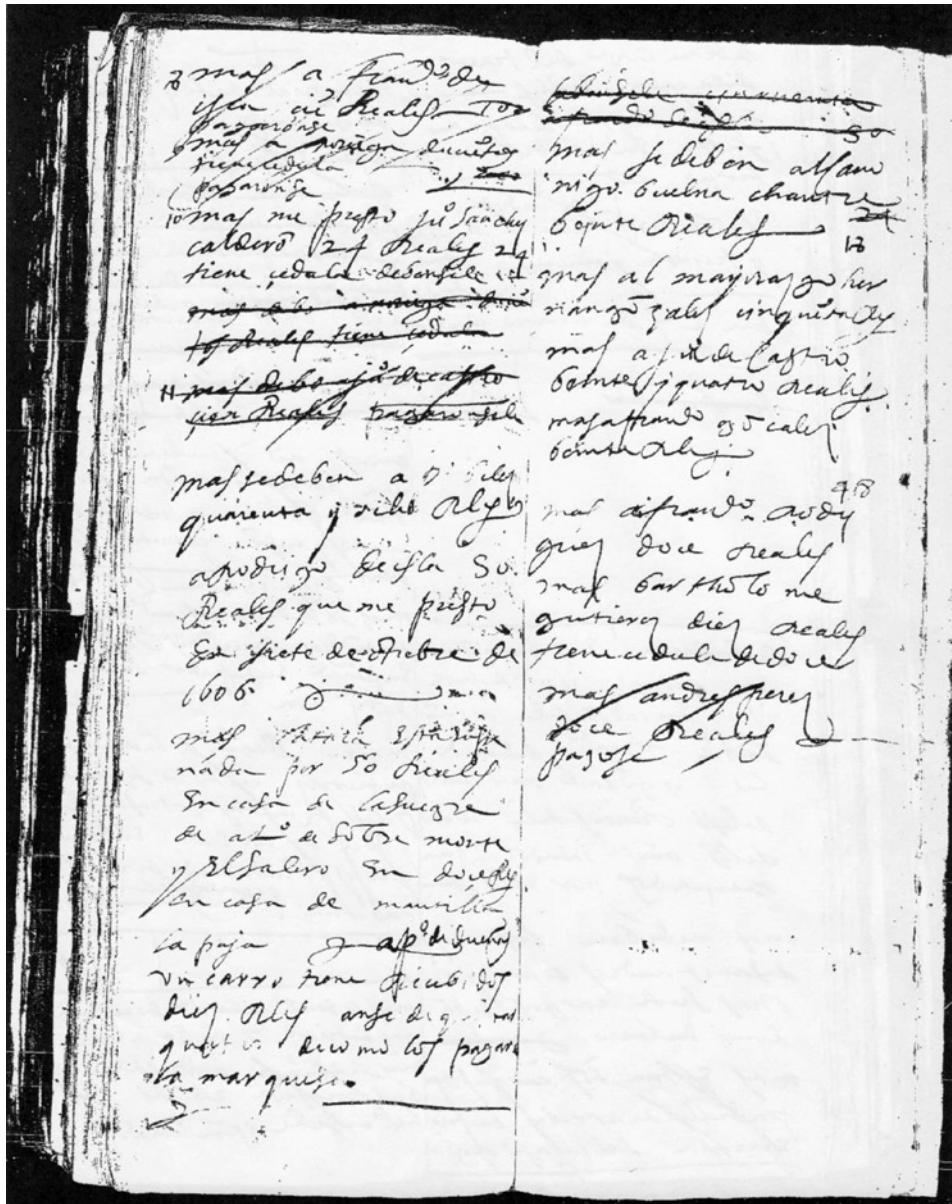
11.1. Jatorrizko oharrak

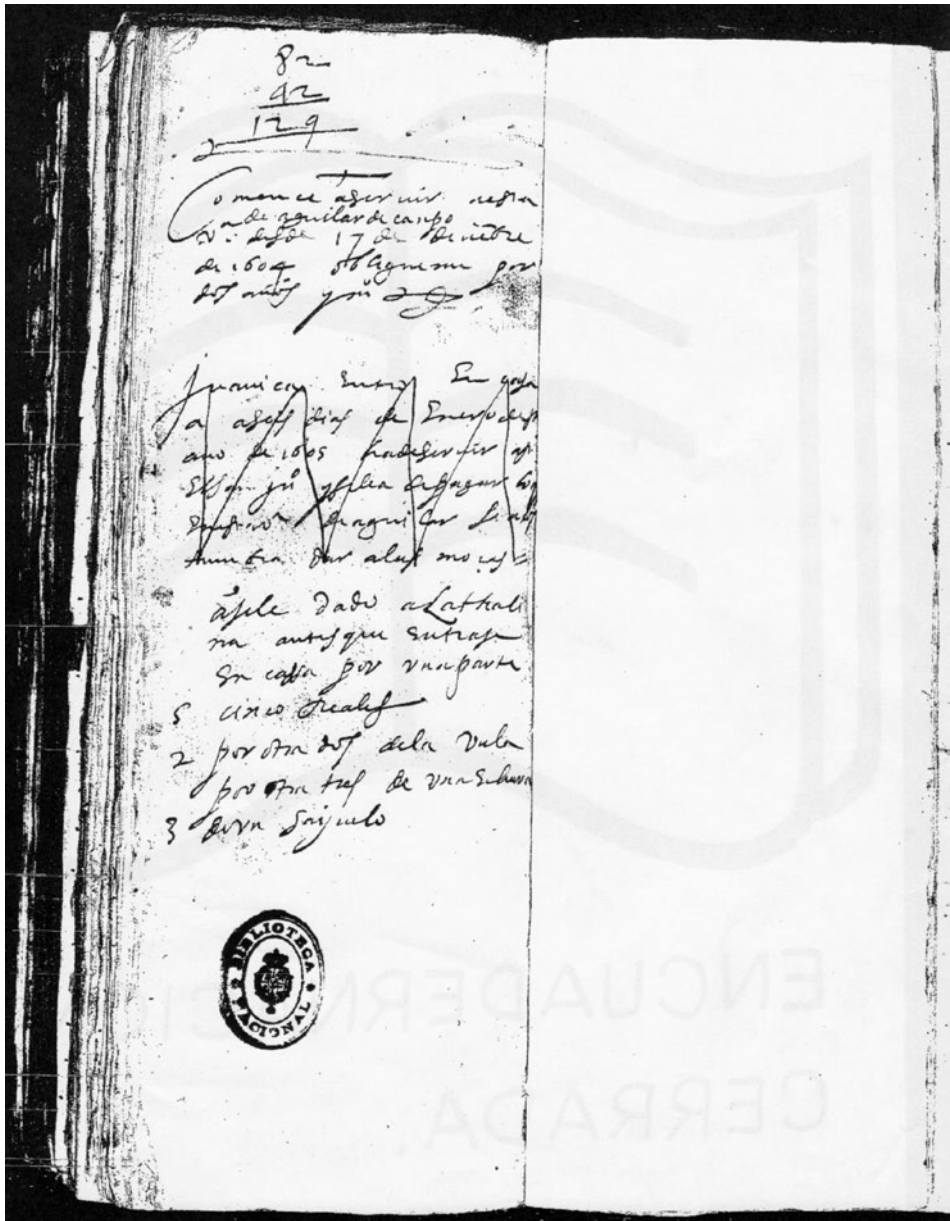
Landucciren hiztegia (330r), Biblioteca Nazionale, Madrid

Landucciren hiztegia (330v-331r)

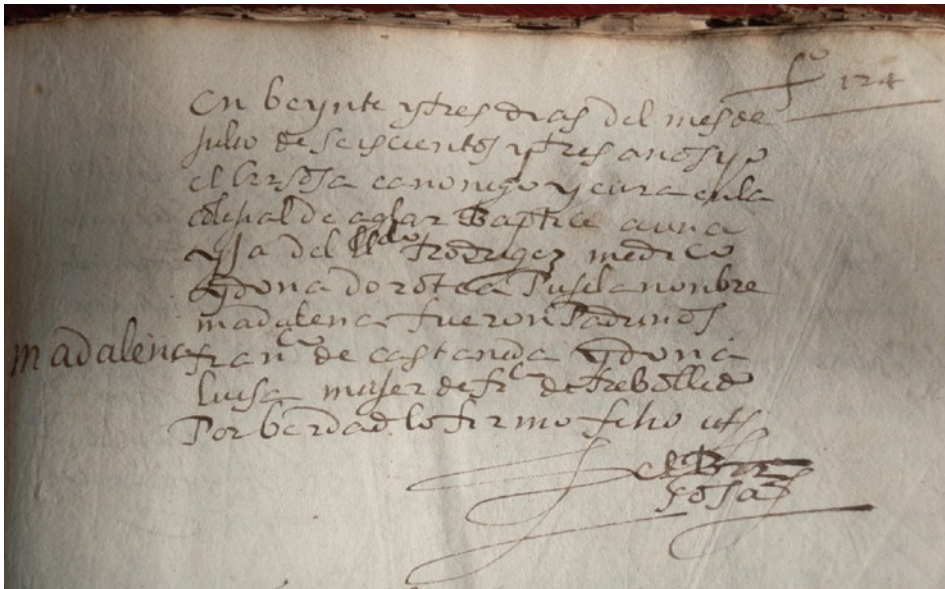

Landucciren hiztegia (331v-332r)

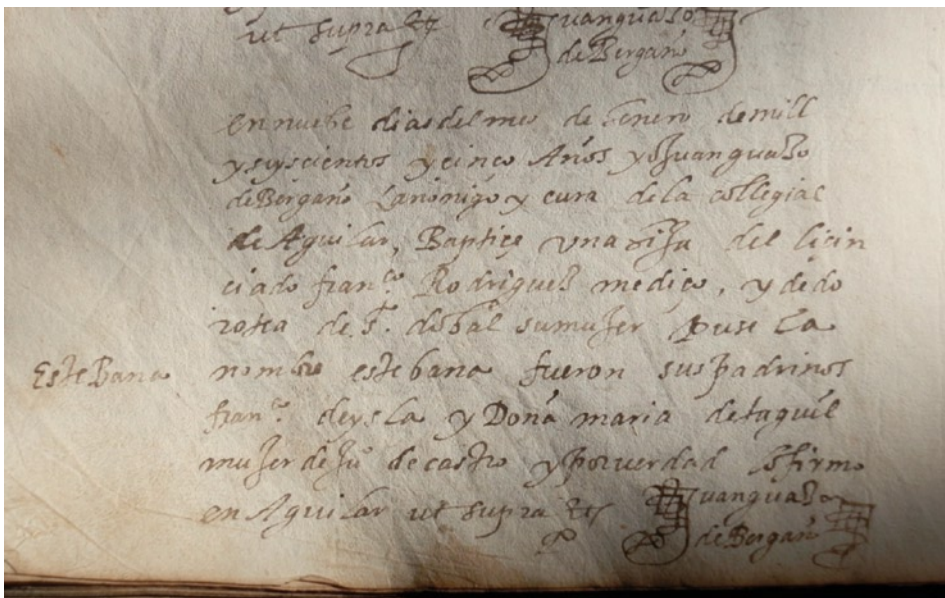
Landucciren hiztegia (332v)

11.2. Magdalenaren bataio-agiria

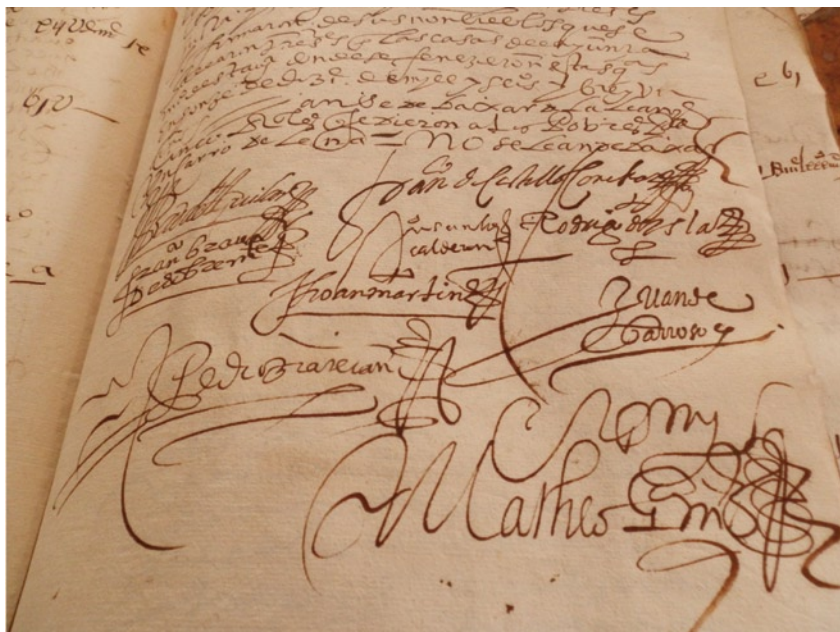
Libro II, Bautizados entre 1582 y 1618, San Migueleko kolegiata, Aguilar de Campoo

11.3. Estebanaren bataio-agiria

Libro II, Bautizados entre 1582 y 1618, San Migueleko kolegiata, Aguilar de Campoo

11.4. Aguilarreko agintariak, Hospital de San Lázaro Extramuros-en sorreran (1619)

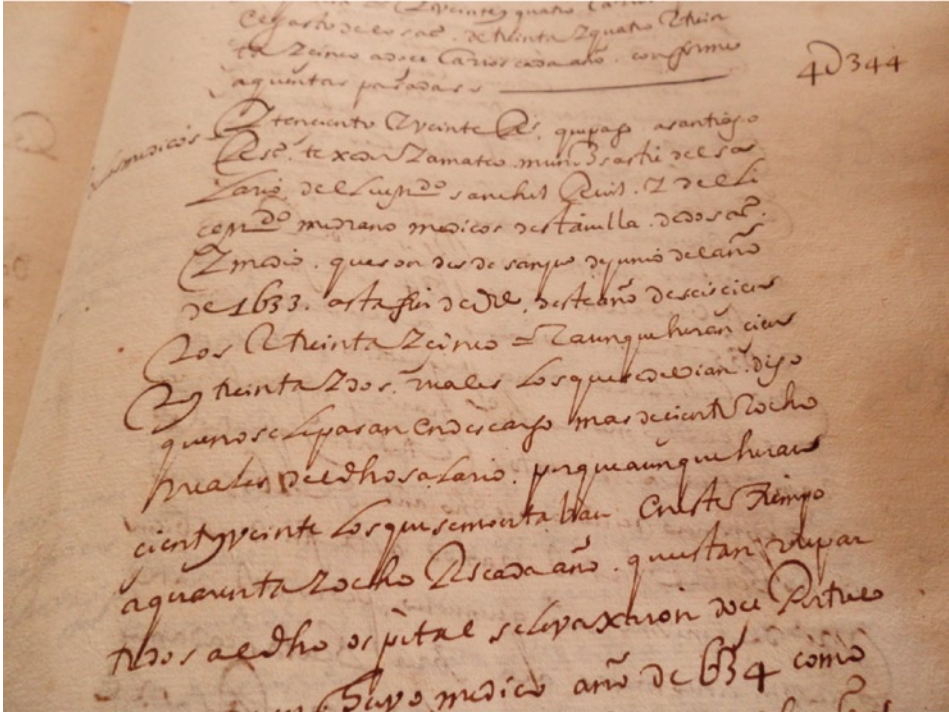
Libro de cuentas de las rentas y hacienda del Hospital de San Lázaro, extramuros de la villa de Aguilar de Campoo, entre 01/01/1621 y 31/12/1676, caja 0, carpeta 7, Udal Artxiboa, Aguilar de Campoo

11.5. Aguilar de Campooko agintariak (1625 inguruan)

Libro de cuentas de las rentas y hacienda del Hospital de San Lázaro, extramuros de la villa de Aguilar de Campoo, entre 01/01/1621 y 31/12/1676, caja 0, carpeta 7, Aguilar de Campooko Udal Artxiboa, Aguilar de Campoo

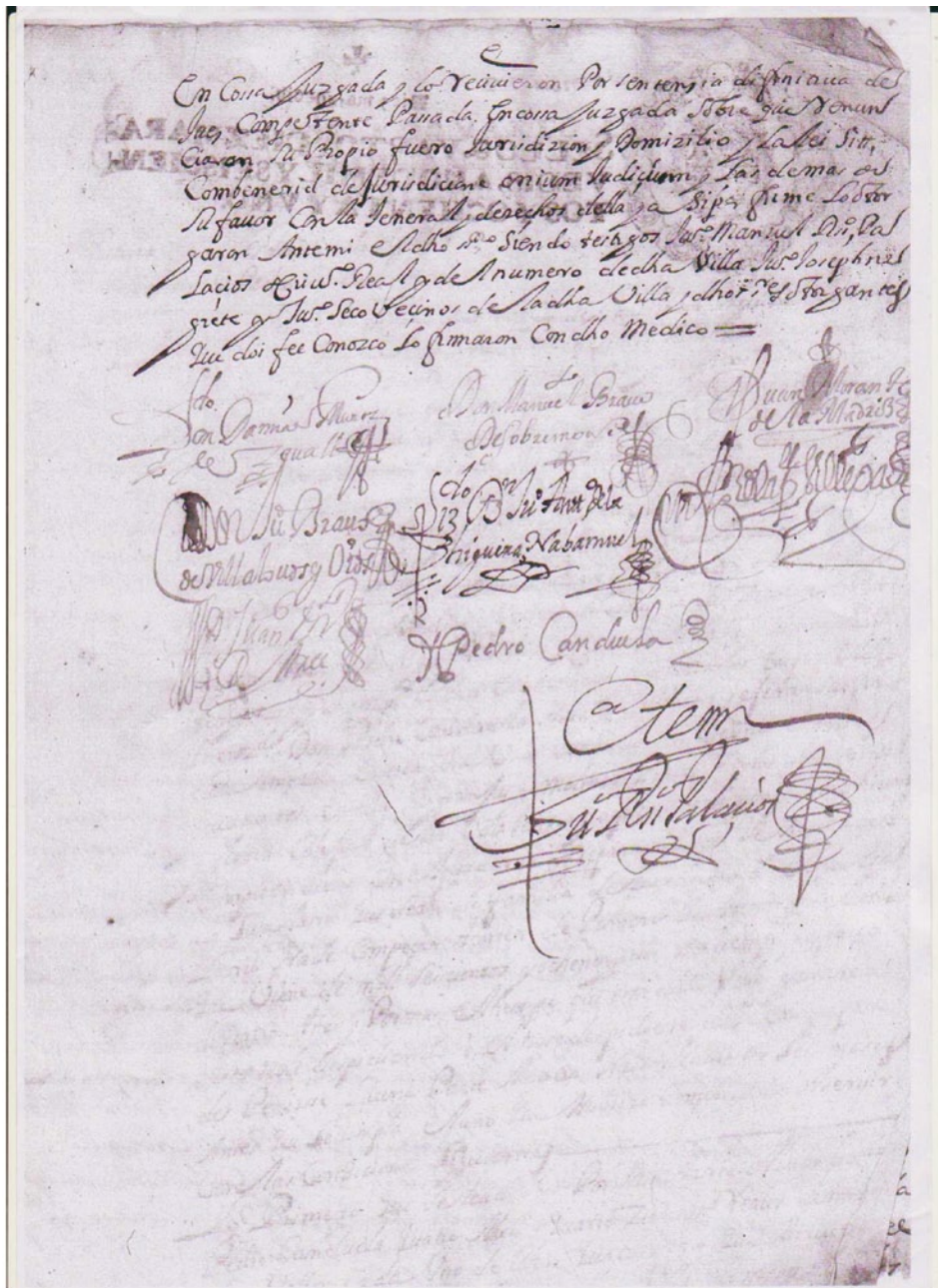
11.6. Aguilarreko medikuen kontratazioa eta gastuak (1633 eta 1635 artean)

Libro de cuentas de las rentas y hacienda del Hospital de San Lázaro, extramuros de la villa de Aguilar de Campoo, entre 01/01/1621 y 31/12/1676, caja 0, carpeta 7, Udal Artxiboa, Aguilar de Campoo

aemas que fuidere Novendo des Vedado sea comprare se
 que dicho siendo Comproedor Los Venier de Alloga su for
 miliar Casildo Combeno hospita les segun da se expirado, por
 gado otra Cancaal Pa Merad. En fin de cada medio año que
 La Primera Paga se cumplie En fin de Junio de Mayo que viene
 de ochenta y seis, la segunda En fin de diciembre de el mes de
 forma de Maon de Nacer La demas Pagar de dos quatro años
 aemas de Mas de Nacer y suviere de o fuido Enveca de
 Villa su granja Molinos Combenos hospita les segun bol
 cho libro de toda Costa de Obanga, Quebrar Porque si las
 Hubiere En el Reparam^{to} que suviere La de Duplix y
 Pagar Louillas
 En que dicho lizo D. Pedro Canque la solamente ha di
 Obliga do a Nacer los Venier a los Enfermos que Hubiere
 En dha Villa Na Por la mañana para los de la que
 Los Personar Andiver Compro en dha En el Reparam^{to}
 que se suviere de el hospitalario, si la Enfermedad necesitan e
 Por su grandeza de mas suviere La de diez
 En que dicho lizo D. Pedro Canque la suviere necesidad
 de Salir de dha Villa a Viudas Ovaras Corra, que se o se
 seron Socantes. Mas que tenga Obliga cion de salir lizo a se
 Para Corredidor sea su Redido. Mas que que auendo de
 Nacer noche fuera gravada Enfermo de dha dha En que age
 fa Ma suviere de dha lizo. Se leon de sacar con real
 de Nelson Para la Luminaria de la Santisimo sacram^{to}
 En las que se dha Condicion que se suviere, Cominacion
 Por ambas Partes se se lizo con los dha de suviere, del
 dim^{to} con los viene, Propios y Venier de dha Villa, y el dha
 Licen^{do} D. Pedro Canque la En su Personar viene, auido
 Por Nacer de Nacer En bueno, y me esta dha dha
 Na, sus Condicion de que En la forma que en el
 Condene de dha, Para su cumplim^{to} dha Poder el
 Las Jurtaia, que se de dha de dha Conder y en especial
 Ambas Los dha Partes se ometen a la suviere de los
 Pinos Alcaides del Camer de las Real Chancilleria
 de Valladolid para que dha Jurtaia, Cada una de las
 se Compelan a lo que dha Porro de Viger de dha
 Via e seantia, lo veniere con Por senten^{cia} de su dha
 de sus Comp^{to} En de da Costa e los Con en dha parada

Libros de arrendamientos, caja 31, Palentziako Probintziako Artxibo Historikoa, Palentzia

Libros de arrendamientos, caja 31, Palentziako Probintziako Artxibo Historikoa, Palentzia

12. Bibliografía

- Agud, M. & K. Mitxelena (arg.), 1958, *N. Landuchio. Dictionarium linguae cantabrigae (1562)*, (ASJU-ren gehigarriak, 1). Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Baró Pazos, J., 1985, *Gobierno y administración de la villa de Aguilar de Campoo (Ordenanzas de 1591)*. Santander: Artes Gráficas Resma.
- Bouza, F., 2005, *El libro y el cetro: la biblioteca de Felipe IV en la Torre Alta del Alcázar de Madrid*. Salamanca: Instituto de Historia del Libro y de la Lectura.
- Cano Aguilar, R., 2008, *Comentario filológico de textos medievales no literarios*, 2. arg. Madrid: Arco/libros.
- Conde, J.C. & V. Infantes, 2007, *De cancioneros manuscritos y poesía impresa*. Madrid: Arco Libros.
- Cortés Peña, A.L., 2001, «Carlos V y el Papado», in J.L. Castellano & F. Sánchez-Montes González (arg.), *Carlos V europeísmo y universalidad* [nazioarteko batzarra, Granada 2000ko maiatza], 3. lib. Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 145-168.
- De Carlos Morales, C. J., 2000, «Los consejos y los consejeros de Carlos V», in J. Martínez Millán (arg.), *La Corte de Carlos V*, 2. lib., 3. tomoa, Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 5-468.
- De la Fuente Charfolé, J.L., 2012, *El maestro de capilla Juan de Castro y Mallagaray (1570-1632), discípulo de Felipe Rogier: aportaciones al conocimiento de su vida y obra musical*. Cuenca: Universidad de Castilla-La Mancha & Sociedad Española de Musicología (SEDEM).
- Fernández Conti, S., 1998, *Los Consejos de Estado y guerra de la Monarquía hispana en tiempos de Felipe II, 1548-1598*, Valladolid: Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura.
- , 2005, «La nobleza castellana y el servicio palatino», in J. Martínez Millán & S. Fernández Conti, *La monarquía de Felipe II: la Casa del Rey*, 1. lib. Madrid: Fundación Mapfre Tavera, 545-644.
- Gallina, A., 1959, *Contributi alla storia della lessicografia italo-spagnola dei secoli XVI e XVII*. Firenze: Leo S. Olschki.
- García Mercadal, J., 1917, *España vista por los extranjeros*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- Huidobro Serna, L., 1954, *Breve historia y descripción de la muy leal villa de Aguilar de Campoo*, Palencia: Institución «Tello Téllez de Meneses».
- Knörr, H. & K. Zuazo, 1998, *Arabako euskararen lekukoak. Ikerketak eta testuak. El euskara alavés. Estudios y textos*. Vitoria-Gasteiz: Eusko Legebiltzarra - Parlamento Vasco.
- Lakarra, J.A., 1993, *XVIII. mendeko hiztegitzaren etorkiez*. Gasteiz: UPV/EHUko tesia.
- , 1994, «Euskal hiztegitzaren historiarako: II. Gogoetak Urteren hiztegitzaz», *ASJU* 28:3, 871-884.
- , 1995, «Pouvreuren hiztegiez eta hiztegitzaren historiaz», *ASJU* 29: 1, 3-52.
- Landucci, N., 1562, *Dictionarium linguae cantabrigae*, Madrilgo Biblioteca Nazionaleko eskuizkribua, 8431. zb. <<http://www.bne.es/docs/inventariomss/invngenmss12.pdf>>. Eskuizkribuaren argazkiak: Koldo Mitxelena Kulturuneko Fondo Gordeak (J.U. 3087).
- M. Agud & K. Mitxelenaren arg., *ASJU*-ren gehigarriak 3, Donostia, 1958.
- Larramendi, M., 1745, *Diccionario Trilingüe del Castellano, Bascuence y Latín*. Donostia: Bartholomé Riesgo y Montero. Faks., Donostia: Txertoa, 1984.
- Martinez de Madina, E., 1998, «Landuchioren hiztegi iraulia, euskara-gaztelania», in H. Knörr & K. Zuazo (arg.), *Arabako euskararen lekukoak. Ikerketak eta testuak*, Gasteiz: Eusko Legebiltzarra, 335-465.
- Mayans, G., 1737 [1984], *Orígenes de la Lengua Española*, in *Obras Completas II*, Valencia: Ayuntamiento de Oliva & Diputación de Valencia.

- Mitxelena, K., 1958, «Introducción», in M. Agud & K. Mitxelena (arg.), *N. Landuchio. Dictionarium Linguae cantabrigiae (1562)*. Donostia: GFA.
- Nebrija, A. de, 1495? [1999], *Vocabulario Español-Latino*, in P. Alvarez de Miranda (arg.), *Lexicografía española peninsular. Dicionarios clásicos*, (Biblioteca Digital Clásicos Tavera. Serie VIII. Lingüística y antecedentes literarios de la Península Ibérica). Madril: Fundación Mapfre [RAE-k egindako faksimilea erreproduzitzen du].
- , 1516, *Vocabulario de Romance en Latín.*, Sevilla: Johannes Varela. [Egileak moldatutako argitalpena; Gerald J. MacDonald-en arg., Madril: Castalia, 1973].
- Orduna, G., 2000, *Ecdótica. Problemática de la edición de textos*. Kassel: Edition Reichenberger.
- PARES Portal de Archivos españoles: [online] <<http://pares.mcu.es>> [Kontsulta: 2014-10-05].
- Pérez Priego, M.A., 2001, *Introducción general a la edición del texto literario*. Madril: UNED.
- Real Academia Española, CORDE: Corpus Diacrónico del Español. [online] <<http://corpus.rae.es/cordenet.html>> [Kontsulta: 2014-09-22].
- Tellechea, I., 1955, «*El amable Venturino*, viajero por el País Vasco», *BAP* 11: 175-191.
- Urgell, B., 2002a, *Euskal lexikografia. Irakaskuntza proiektua*. Gasteiz: UPV/EHU.
- , 2002b, *Larramendiren Hiztegi Hirukoitza-ren Eranskina: saio bat hiztezigintzaren testukritikaz*, Bilbo: «Julio Urkixo» Euskal Filologia Mintegia & GFA.
- , 2008, «Berriemaileen gaitasuna eta eredu lexikografikoaren eragina Landucciren hiztegian», in X. Artiagoitia & J.A. Lakarra, *Gramatika jaietan Patxi Goenagaren omenez (ASJU-ren gehigarriak 51)*, Bilbo: «Julio Urkixo» Euskal Filologia Mintegia & UPV/EHU, 805-836.
- , 2013, «El orden de los diccionarios de Landuchio y su influencia en los datos vascos», *Oihenart* 28, 209-222.
- , 2014, *Hiztegien testukritika: Landucciren eskuizkribua*, UPV/EHUko Euskal Filologia eta Hizkuntzalaritzako graduondokoaren mintegi aurreratua (2014ko otsail-martxoak).
- , 2015, «Landucciren hiztegien ordena eta honen eragina euskarazko hiztegian», in R. Gómez & M. J. Ezeizabarrena (arg.), *Eridenen du zerzaz kontenta. Sailkideen omenaldia Henrike Knörr irakasleari (1947-2008)*. Bilbo: UPV/EHU, 693-719.
- Yanguas y Miranda, J., 1854, *Diccionario de las palabras anticuadas que contienen los documentos existentes en los archivos de Navarra, y de su correspondencia con el lenguaje actual*. Iruñea: Imprenta de Francisco Erasun.

Mikel Babiano Lopez de Sabando
HEIS, Micaela Portilla ikergunea
Nieves Cano 27, 01006 Gasteiz
mikelbabiano@gmail.com

Iker Basterrika Cereceda
HEIS, Micaela Portilla ikergunea
Nieves Cano 27, 01006 Gasteiz
ikerbasterrika@gmail.com

Iker Echeverria Gallastegui
HEIS, Micaela Portilla ikergunea
Nieves Cano 27, 01006 Gasteiz
iker_et@hotmail.com

Ageda Galarraga Zuazo
HEIS, Micaela Portilla ikergunea
Nieves Cano 27, 01006 Gasteiz
agalarraga@gmail.com